

บทที่ 2

วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาผลของโปรแกรมการส่งเสริมบิดาให้มีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรคนแรกของบิดาต่อพฤติกรรมการเลี้ยงดูบุตรและสัมพันธภาพระหว่างบิดา มารดาและบุตร โดยผู้วิจัยได้ศึกษาทั้งจากทฤษฎีและจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ตามลำดับดังต่อไปนี้คือ

1. พัฒนาการครอบครัว (Family development)
 - 1.1. ความหมายของครอบครัว (Family)
 - 1.2. ระยะพัฒนาการของครอบครัว (Family developmental)
 - 1.3. พัฒนกิจครอบครัว (Family developmental tasks)
 - 1.3.1. พัฒนกิจของครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร
 - 1.3.2. พัฒนกิจของบิดาในครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร
 - 1.3.3. พัฒนกิจของมารดาในครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร
2. การมีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรของบิดา (Father's Child Raring Involvement)
 - 2.1. ความหมายและความสำคัญในการมีส่วนร่วมในการเลี้ยงดูบุตรของบิดา
 - 2.2. ทฤษฎีการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ของ โคลบ (Kolb's experiential learning theory)
 - 2.3. การส่งเสริมการมีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรของบิดาในครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร โดยใช้ทฤษฎีการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ของ โคลบ (Kolb)
3. พฤติกรรมการเลี้ยงดูบุตรของบิดา
 - 3.1. พฤติกรรมการเลี้ยงดูบุตรของบิดา
 - 3.2. การมีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรกับพฤติกรรมการเลี้ยงดูบุตรของบิดา
4. สัมพันธภาพระหว่างบิดา มารดาและบุตร
 - 4.1. ความหมายของสัมพันธภาพระหว่างบิดา มารดาและบุตร
 - 4.2. สัมพันธภาพระหว่างบิดา มารดาและบุตรในครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร
 - 4.3. การมีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรของบิดากับสัมพันธภาพระหว่างบิดา มารดาและบุตร

พัฒนาการครอบครัว (Family development)

ความหมายของครอบครัว (Family)

มีผู้ที่ได้นำนิยามของคำว่า ครอบครัวไว้แตกต่างกัน ดังนี้

ครอบครัว หมายถึง สถาบันพื้นฐานที่ประกอบด้วย สามี ภรรยาและหมายความรวมถึงลูกด้วย (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2542)

ครอบครัว (Family) เป็นกลุ่มบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันโดยการเกิดการแต่งงานหรือการรับเป็นบุตรบุญธรรม และอาศัยอยู่ร่วมกัน ลักษณะครัวเรือนที่นอกเหนือไปจากนี้ถือว่าไม่ใช่ครอบครัว (อุมาพร ตรังคสมบัติ, 2544)

ครอบครัว หมายถึง องค์ประกอบของบุคคลตั้งแต่ 2 คน หรือมากกว่า 2 คนขึ้นไป ซึ่งมีความรักใคร่ผูกพันมีปฏิสัมพันธ์และสนใจซึ่งกันและกัน ปรารถนาดีต่อกัน ซึ่งอาศัยอยู่ร่วมกันหรือใกล้เคียง ที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงระหว่างสมาชิกในครอบครัวกับสังคมที่ใหญ่ออกไป (Friedman, 1986)

ครอบครัว เป็นกลุ่มบุคคลที่มีความผูกพันกันทางอารมณ์และจิตใจ มีการดำเนินชีวิตร่วมกัน รวมทั้งมีการพึ่งพิงกันทางสังคมและเศรษฐกิจ มีความสัมพันธ์กันทางกฎหมายหรือทางสายโลหิต และบางครอบครัวอาจมีลักษณะเป็นช้อยกเว้นบางประการ (อุษณีย์ เพชรรัตตะชาติ, 2549)

ครอบครัว คือ กลุ่มบุคคลที่ผูกพันและใช้ชีวิตร่วมกัน ทำหน้าที่เป็นสถาบันหลัก เป็นแกนกลางของสังคมที่เป็นรากฐานสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิต ครอบครัวมีหลากหลายรูปแบบและลักษณะนอกเหนือจากครอบครัวที่ครบถ้วนทั้งบิดา มารดาและบุตร (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2547)

ครอบครัว คือ สถาบันทางสังคมแห่งแรกที่มนุษย์สร้างขึ้นจากความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน เพื่อเป็นตัวแทนของสถาบันสังคมภายนอกที่จะปลูกฝังความเชื่อ ค่านิยม และทัศนคติกับสมาชิกรุ่นใหม่ของสังคมที่มีชีวิตอยู่เติบโตขึ้นในครอบครัว (พรพนทิพย์ ศิริวรรณบุญ, 2545)

ครอบครัวเชิงโครงสร้าง หมายถึง สถาบันทางสังคมที่เป็นพื้นฐานที่มีหน่วยเล็กที่สุดที่คนตัดสินใจมาใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันภายในกฎระเบียบเดียวกันที่สมาชิกในครอบครัวร่วมกันกำหนด โดยสมาชิกในครอบครัว ที่ประกอบด้วยบุคคลที่ตัดสินใจมาใช้ชีวิตร่วมกันนั้น มีพันธะกรรมต่อกันทั้งทางนิตินัยและพฤตินัย มี 2 ประเภท คือ ครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยาย (พูนสุข ช่วยทอง, 2548)

กล่าวโดยสรุป ครอบครัว หมายถึง กลุ่มบุคคลตั้งแต่ 2 คนที่มีความผูกพันกันทางด้านอารมณ์และจิตใจ มาใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันภายใต้กฎระเบียบที่กำหนดร่วมกัน โดยสมาชิกในครอบครัวประกอบด้วย บิดา มารดาและบุตร ที่เป็นสถาบันทางสังคมที่เล็กที่สุดและเป็นแห่งแรกที่มนุษย์สร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ปลูกฝังความเชื่อ ค่านิยม และทัศนคติกับสมาชิกใหม่ที่เกิดขึ้นในครอบครัว ยังมีพันธะกรรมต่อกันทั้งทางนิตินัยและพฤตินัย

สำหรับครอบครัวในสังคมไทยจะพบรูปแบบของครอบครัว โดยจำแนกตามโครงสร้างของครอบครัวได้ 2 รูปแบบใหญ่ (ปราณี พงศ์ไพบุลย์, 2545) คือ

1. ครอบครัวเดี่ยว (Nuclear family) หมายถึง ครอบครัวที่ประกอบด้วยสามี ภรรยา และบุตร ซึ่งอาจรวมถึงบุตรบุญธรรมด้วยก็ได้ เป็นครอบครัวที่มีชีวิตอิสระค่อนข้างมาก ภายในครอบครัวจะมีความเชื่อมั่นในตนเองมากกว่าพึ่งพาญาติพี่น้อง

2. ครอบครัวขยาย (Extended family) หมายถึง ครอบครัวที่รวมทั้งครอบครัวเดี่ยว และญาติด้านสามีหรือภรรยาด้วย อาจมีญาติอาวุโสเป็นหัวหน้าครอบครัว หรือมีอำนาจในการตัดสินใจแทนคนในครอบครัว

สำหรับลักษณะของครอบครัวไทยในปัจจุบัน พบว่าเป็นเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 53.9 และครอบครัวขยายมีเพียงร้อยละ 34.5 ในปี 2550 (สถิติข้อมูลครอบครัว, 2550) และจากการศึกษาวิจัยของรุจา ภูไพบุลย์, อรุณศรี เตชัสหงส์ และจิรา อ่อนใส (2545) พบว่าครอบครัวที่มีบุตรคนแรกวัยทารกนั้นจะอาศัยอยู่ในครอบครัวขยายร้อยละ 52.7 แต่สัดส่วนจะเปลี่ยนเป็นครอบครัวเดี่ยวในกลุ่มครอบครัวที่มีบุตรคนแรกอยู่ในวัยรุ่นร้อยละ 70.2 ซึ่งลักษณะครอบครัวจะลดลงตามอายุของบุตรที่มากขึ้น ถือว่าเป็นลักษณะเฉพาะของครอบครัวไทยที่พึ่งพาระบบการสนับสนุนทางสังคมจากเครือญาติในการเลี้ยงดูบุตรวัยเยาว์ เพื่ออำนวยความสะดวกให้ได้พึ่งพาในระยะเริ่มต้นชีวิตใหม่ของครอบครัวที่เพิ่งเกิด ที่ต้องมีการเจริญเติบโต และการพัฒนาจากระยะหนึ่งไปสู่อีกระยะหนึ่งตามช่วงเวลาที่เหมาะสม

ระยะพัฒนาการครอบครัว

พัฒนาการครอบครัว (Family Development) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของครอบครัวที่เกิดจากการเพิ่มขยาย หรือลดลงของขนาดครอบครัว

การแบ่งระยะของครอบครัวโดยใช้แนวคิดการเพิ่มและลดขนาดของครอบครัวเป็นเกณฑ์ ประกอบกับการพิจารณาภาวะเศรษฐกิจของครอบครัว อายุ และระดับการศึกษาของบุตร หรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในครอบครัวมาร่วมพิจารณาด้วย

ทฤษฎีพัฒนาการครอบครัว (Family developmental theory) ของ ฟรีดแมนและคณะ (Friedman, Bowden & Jones 2003) พัฒนาโดยอาศัยแนวคิดพื้นฐานมาจากระยะพัฒนาการครอบครัวของ ดูวาลล์และมิลเลอร์ และแม็คโกล์ดริคส์ (Duvall & Miller, 1985; McGoldrick, 1989 as cited by Friedman, et al., 2003) โดยเพิ่มระยะการปรับเปลี่ยนจากวัยผู้ใหญ่ที่เป็นโสดก่อนเข้าสู่ระยะเริ่มสร้างครอบครัว (Transition stage: Between Families, The Unattached young adult)

และเพิ่มการปรับเปลี่ยนจากระยะหนึ่งไปสู่อีกระยะหนึ่ง (between stage) ตามแนวคิดของ แม็คโกลด์ริคส์ (McGoldrick, 1989) เข้าเป็นส่วนหนึ่งของระยะพัฒนาการครอบครัวของคูวาลล์ (Duvall, 1977) และคูวาลล์และมิลเลอร์ (Duvall & Miller, 1985) จากเดิมซึ่งมี 8 ระยะ รวมเป็น 9 ระยะ เพื่อให้เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงตามวงจรชีวิตของครอบครัวได้ชัดเจนขึ้น โดยระยะพัฒนาการครอบครัวของ ฟรีดแมนและคณะ (Friedman, Bowden, & Jones, 2003) ประกอบด้วย

1. ระยะการปรับเปลี่ยน วัยผู้ใหญ่ที่เป็นโสดก่อนระยะเริ่มสร้างครอบครัว (Transition Stage: Between Families, the Unattached young adult) เป็นระยะที่ชาย หญิงวัยผู้ใหญ่ เลือกรหาคู่ครองที่เหมาะสมในการแต่งงาน เริ่มสร้างครอบครัว

2. ระยะที่ 1 ครอบครัวระยะเริ่มต้น (Stage I : Beginning families) เป็นระยะนับจากการสมรสจนกระทั่งภรรยาตั้งครรภ์บุตรคนแรก ระยะนี้คู่สมรสต้องเรียนรู้นิสัย ใจคอ ซึ่งกันและกัน และเป็นช่วงเริ่มสร้างฐานะและวางแผนครอบครัว

3. ระยะที่ 2 ครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร (Stage II: Childbearing families) เป็นระยะที่บุตรคนแรกเกิดจนบุตรคนแรกอายุ 30 เดือน (2.5 ปี) ระยะนี้เป็นระยะที่ครอบครัวต้องดูแลทารกที่มีสามารถช่วยตนเองได้

4. ระยะที่ 3 ครอบครัวระยะบุตรก่อนวัยเรียน (Stage III : Families with preschool children) เป็นระยะที่บุตรคนแรกมีอายุ 2.5-6 ปี เป็นช่วงที่ครอบครัวให้การอบรมเลี้ยงดู ฝึกนิสัยที่ควรให้แก่สมาชิกใหม่ เพื่อเตรียมตัวเด็กสำหรับการเข้าโรงเรียน รวมทั้งเป็นระยะที่อาจมีบุตรคนต่อไป

5. ระยะที่ 4 ครอบครัวระยะบุตรวัยเรียน (Stage IV: Families with school children) เป็นระยะที่บุตรคนแรกอายุ 6-13 ปี สามารถช่วยตนเองได้ แต่ครอบครัวมีหน้าที่จัดหาสถานที่เรียน ช่วยเหลือเกี่ยวกับการส่งเสริมการเรียนของบุตร และเลี้ยงดูบุตรคนต่อมา

6. ระยะที่ 5 ครอบครัวระยะบุตรวัยรุ่น (Stage V: Families with teenagers) เป็นระยะที่บุตรคนแรกอายุ 13-20 ปี ครอบครัวลดภาระในการดูแลบุตร เพราะบุตรเติบโตช่วยตนเองได้มากขึ้น แต่เด็กวัยรุ่นยังต้องการคำชี้แนะเกี่ยวกับค่านิยมของสังคมจากผู้ใหญ่ เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตในสังคมได้ดี

7. ระยะที่ 6 ครอบครัวระยะแยกครอบครัวใหม่ (Stage VI: Families with launching young adults) เป็นครอบครัวที่อยู่ในระยะบุตรคนแรกแยกตัวออกมา มีอาชีพของตน แต่งงาน มีครอบครัวใหม่ของตนเอง ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในระหว่างบุตรวัย 20 ปี ขึ้นไปซึ่งบิดามารดาสามารถชี้แนะและสนับสนุนครอบครัวใหม่ให้ยืนได้ด้วยตนเอง

8. ระยะที่ 7 ครอบครัววัยกลางคน (Stage VII: Middle-aged parent) เป็นระยะที่บุตรส่วนใหญ่ หรือทั้งหมดแยกครอบครัวออกไป ทำให้บิดามารดารู้สึกเจ็บเหงาและเป็นระยะเตรียมเกษียณจากตำแหน่งงานที่ดำรงอยู่

9. ระยะที่ 8 ครอบครัววัยเกษียณ และวัยสูงอายุ (Stage VIII: Family in retirement and old age) เป็นระยะที่ปรับตัวจากการเกษียณอายุ (Adjusting to retirement) สูงอายุ (Aging) อยู่โดดเดี่ยว (Loneliness) และตาย

พัฒนาการครอบครัวจึงเป็นวงจรชีวิตครอบครัว (Family life cycle) ที่มีการหมุนเวียนเปลี่ยนรูปแบบไปตามกาลเวลาและปัจจัยดังกล่าวที่สามารถแบ่งได้หลายระยะแตกต่างกัน จากผลการวิจัยเรื่องพัฒนาการของครอบครัวในการดูแลบุตรวัยทารกจนถึงวัยรุ่นของ รุจา ภูไพบูลย์และคณะ (2545) แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการเลี้ยงดูบุตรวัยต่าง ๆ ว่าเป็นพลวัตร เปลี่ยนแปลงไปตามมิติของเวลาอย่างชัดเจน ในแต่ละระยะยังมีการกิจกรรมตามขั้นตอนต่าง ๆ ที่ต้องทำให้สำเร็จ ตามทฤษฎีพัฒนาการครอบครัวของ ดิวาลล์ (Duvall, 1977) ได้แบ่งออกเป็นระยะต่าง ๆ โดยพิจารณาจากอายุและการศึกษาของบุตรคนแรก ซึ่งในแต่ละระยะพัฒนาการครอบครัวจะประกอบไปด้วยพัฒนาการ (Development tasks) ที่สำคัญที่สมาชิกจะต้องทำให้สำเร็จ จึงจะผ่านเข้าสู่ระยะต่อไปได้เป็นอย่างดี แต่ถ้าไม่สำเร็จจะเกิดภาวะวิกฤติในระยะนั้น ที่ถือว่าเป็นระยะวิกฤติ (Critical period) ที่ต้องแก้ไข จากการค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับครอบครัว พบว่า ครอบครัวในภาวะวิกฤติ มักเป็นครอบครัวที่กำลังอยู่ในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจน ได้แก่ การมีบุตร ตั้งแต่บุตรคนแรก เป็นต้น (รุจา ภูไพบูลย์, 2541) และการที่ครอบครัวจะประสบความสำเร็จตามพัฒนาการหรือไม่ขึ้นอยู่กับความร่วมมือกันปฏิบัติหน้าที่ของสมาชิกในครอบครัว ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจศึกษา ระยะที่ 2 ครอบครัววัยเริ่มเลี้ยงดูบุตร (Stage II : Childbearing families)

พัฒนาการของครอบครัว (Family Development tasks)

พัฒนาการของครอบครัว (Family Development tasks) หมายถึง ความรับผิดชอบต่อการเจริญเติบโต ตามพัฒนาการของครอบครัว ถ้าครอบครัวสามารถปฏิบัติภารกิจให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีในแต่ละระยะ จะทำให้ครอบครัวมีความสุข แต่ถ้าครอบครัวทำไม่ได้หรือไม่สำเร็จ ก็จะไม่มีความสุข ไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม และเกิดความยุ่งยากกับการพัฒนาของครอบครัวในระยะต่อไป และจะทำให้ครอบครัวไม่ประสบความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจในระยะต่อไป (Duvall & Miller, 1985)

พัฒนกิจครอบครัวเริ่มต้นเมื่อครอบครัวเกิดขึ้น โดยครอบครัวมีพัฒนกิจที่สมาชิกในครอบครัวจะต้องช่วยกันปฏิบัติให้ภารกิจนั้นสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีและเพื่อสามารถปฏิบัติภารกิจในระยะต่อไปได้สำเร็จ โดยมีจุดมุ่งหมาย (Friedman, Bowden & Jones, 2003) ดังนี้

1. เพื่อตอบสนองความต้องการทางชีวภาพหรือกายภาพซึ่งเป็นความต้องการพื้นฐานของสมาชิกในครอบครัว
2. เพื่อตอบสนองตามความคาดหวังของของสังคม
3. เพื่อตอบสนองความต้องการตามความปรารถนา ความเชื่อ และน่านิยมของสมาชิกในครอบครัว

พัฒนกิจของครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร

ครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร เริ่มเมื่อบุตรคนแรกเกิดนี้ คู่สมรสจะรู้สึกตื่นเต้นและยินดีกับสมาชิกใหม่ที่เกิดขึ้น สมาชิกในครอบครัวจะต้องรับบทบาทความเป็นพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ลุงป้า น้ำอาอย่างอบอุ่น ซึ่งสมาชิกทุกคนในครอบครัวจะต้องมีภารกิจที่เกี่ยวกับการเลี้ยงดูบุตร ดังนั้นอาจถือว่าเป็นระยะที่มีความสำคัญต่อครอบครัวเป็นอย่างยิ่ง (Friedman, et al., 2003; Duvall & Miller, 1985; วิรัตน์ โพธิสารวรารักษ์, 2546)

ตามพัฒนกิจของครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตรของ ดูวาลล์ (Duvall, 1977, pp. 231-247) ประกอบด้วยพัฒนกิจที่สำคัญ 9 ข้อ และดูวาลล์และมิลเลอร์ (Duvall & Miller, 1985, pp. 174-186) ได้ลดลงเหลือ 8 ข้อ โดยการรวมข้อที่ 8 การสร้างความพึงพอใจในการดำเนินชีวิต และข้อที่ 9 การจัดกิจกรรมและใช้ชีวิตประจำวันของครอบครัว เข้าไว้เป็นข้อเดียวกัน ดังต่อไปนี้

1. การจัดเตรียมบ้านที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัยสำหรับทารกแรกเกิดและเด็กเล็ก ควรมีการจัดเตรียมบ้าน/สถานที่ในการเลี้ยงดูบุตร ปรับปรุงสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับบุตร เนื่องจากบ้านเป็นสถานที่สำหรับการเริ่มต้นการเจริญเติบโตของบุตร ไม่ให้บุตรอยู่ในพื้นที่ที่จำกัดเกินไป ควรดูแลสถานที่ให้สะอาด เก็บของใช้ให้เป็นระเบียบ ตรวจสอบอันตรายภายในบ้านที่จะเกิดขึ้นกับบุตรบ่อยครั้ง เช่น ของมีคม ปลั๊กไฟ เป็นต้น

2. การจัดเตรียมค่าใช้จ่ายในการคลอดและเลี้ยงดูบุตร ครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตรมีแนวโน้มว่าค่าใช้จ่ายจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตั้งแต่ตั้งครรภ์ ควรมีการจัดเตรียมค่าใช้จ่ายที่ต้องใช้ในการคลอดบุตร ทั้งที่คลอดปกติและผ่าตัดคลอด เตรียมค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูบุตร ของที่ต้องใช้ภายในบ้าน ค่าอาหาร ค่าเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ค่าศึกษาหาบุตรโตขึ้น เมื่อมีบุตรค่าใช้จ่ายจะเพิ่มมากขึ้น ถ้าบุตรเจ็บป่วยยังต้องเสียค่าใช้จ่ายมากขึ้น จึงต้องจัดสรรเงินในการใช้จ่ายให้เพียงพอกับรายรับ ในระยะนี้บิดาอาจต้องหางานพิเศษทำเพิ่มมากขึ้น มารดาอาจต้องกลับเข้าทำงานเร็วขึ้น

เพื่อช่วยหารายได้ ถ้าไม่มีใครดูแลบุตรอาจทำให้มีรายจ่ายเพิ่มขึ้นเพื่อหาผู้ดูแลบุตร หากมีย่า ยายช่วยดูแลบุตรให้ระหว่างที่มารดาไปทำงานเพื่อเพิ่มรายได้ครอบครัว จะช่วยแก้ปัญหาได้ดี

3. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้บทบาทบิดามารดาเพื่อตอบสนองความต้องการบุตรแรกเกิด การมีบุตรคนแรกและจะต้องตอบสนองบุตรตลอด 24 ชั่วโมง ทำให้บิดามารดาต้องปรับตัวเข้าสู่บทบาทใหม่ โดยจะต้องเรียนรู้หน้าที่การดูแล เลี้ยงดูบุตรเพิ่ม ในเรื่องอาหาร การอาบน้ำ การสังเกตอาการผิดปกติของบุตร และการส่งเสริมพัฒนาการของบุตร ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องกระทำร่วมกันของบิดาและมารดาเมื่อกลับไปอยู่บ้าน การส่งเสริมสัมพันธภาพระหว่างบิดาและบุตรแรกเกิดก็มีความสำคัญมากกับบุตร ภรรยาและครอบครัว พบว่าบิดานั้นจะช่วยกระตุ้น ส่งเสริมบทบาทหน้าที่การดูแลบุตรของมารดา อีกทั้งการมีส่วนร่วมของบิดาจะช่วยให้มารดาสนใจบุตรมากขึ้น เป็นการส่งเสริมสัมพันธภาพระหว่างบิดา มารดาและบุตร เมื่อส่งเสริมให้บิดาเรียนรู้บทบาทร่วมกับมารดา

4. การพัฒนาทักษะการเป็นบิดามารดา เมื่อมีบุตรหน้าที่รับผิดชอบในครอบครัวเพิ่มขึ้น ทั้งบิดาและมารดาควรมีการแบ่งหน้าที่ คอยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อความผาสุกในครอบครัว เช่น สามีอาจรับบทบาทหน้าที่ในการทำความสะอาดบ้านและต้องทำงานหารายได้ ไม่ควรให้ภรรยาต้องทำงานบ้านเองทั้งหมด หรือปล่อยให้ภรรยาเลี้ยงดูบุตรตามลำพังตลอดเวลา ควรส่งเสริมให้บิดามีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตร เพราะการเลี้ยงดูบุตรไม่ได้เป็นหน้าที่ของมารดาเพียงคนเดียว ให้บิดาตระหนักว่าการเลี้ยงดูบุตรเป็นหน้าที่ของทั้งบิดามารดาทำร่วมกัน มีการพัฒนาทักษะในการเลี้ยงดูบุตร ให้บิดาฝึกทักษะการเลี้ยงดูบุตร โดยการสังเกตจากเพื่อนหรือคนใกล้ชิดที่เคยเป็นบิดามาก่อน หรือโดยการเรียนรู้จากประสบการณ์เคยเลี้ยงดูเด็กเล็ก และโดยการมีส่วนร่วมเรียนรู้เกี่ยวกับบุตรและการให้ความรู้จากกลุ่มบิดา ให้มารดาได้ลองอุ้มบุตรในท่าทางต่าง ๆ เรียนรู้การสังเกตพฤติกรรม การพูด การยิ้มของบุตร

5. คงไว้ซึ่งสัมพันธภาพที่ดีระหว่างคู่สมรส และสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับบุตรแรกเกิด สำหรับคู่สามีภรรยาเองจะต้องมีการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพกันมากขึ้น ควรมีการพูดคุยกันของคู่สามีภรรยา สร้างความเข้าใจ การมีเพศสัมพันธ์ เป็นต้น เมื่อรับบทบาทการเป็นบิดามารดา จะต้องแบ่งปันความรู้สึก ความภาคภูมิใจ สนุกสนาน ความเครียด สิ่งที่ดีกว่าความใจ และความรู้สึกไม่มั่นใจ ในช่วงเริ่มต้นของการเป็นบิดามารดา การให้สามีเข้ามามีส่วนร่วมกับการตั้งครรภ์ การคลอด และการดูแลเลี้ยงดูบุตรแรกเกิด ด้วยการรับรู้ความรู้สึกบทบาทบิดามารดาาร่วมกัน เป็นพัฒนาการของครอบครัวที่บิดามารดาต้องสร้างสัมพันธภาพกับบุตร และคงไว้ซึ่งสัมพันธภาพระหว่างสามีภรรยา ทารกเองสามารถแสดงพฤติกรรม ที่เป็นสัญญาณบอกให้บิดามารดาได้รับรู้ถึงความผิดปกติได้ ดังนั้นบิดามารดาจะต้องเรียนรู้พฤติกรรมแสดงออกของบุตร เพื่อให้เกิดความพึงพอใจ ปรับข้อขัดข้องใจซึ่งกันและกัน

6. การวางแผนครอบครัวของบิดามารดา ควรมีการวางแผนครอบครัวอย่างเหมาะสม ในรายที่มารดาให้นมบุตร บางคนเชื่อว่าจะช่วยป้องกันการตั้งครรภ์ จึงพยายามที่จะเลี้ยงดูบุตรด้วยนมมารดาเท่าที่จะทำได้ บางคนงดการมีเพศสัมพันธ์จนกว่าจะถึงเวลาไปตรวจหลังคลอด 6 สัปดาห์ เพื่อมารับบริการวางแผนครอบครัว เตรียมการสำหรับการมีบุตรคนต่อไป

7. การสร้างสัมพันธภาพกับเครือญาติ ควรมีการสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับเครือญาติ ทั้งครอบครัวของสามีและภรรยา เนื่องจากในครอบครัวขยายที่มีปู่ย่า ตายายมักมีความเชื่อแบบเดิม ที่อาจทำให้เกิดความคิดเห็นที่ขัดแย้งกัน แต่เครือญาติจะช่วยครอบครัวในขณะนี้ได้เป็นอย่างดี ในด้านการวางแผน ด้านการเงิน การดำเนินชีวิตประจำวัน การพบปะสังสรรค์ จนกว่าครอบครัวใหม่ จะมีการปรับตัวตัวเอง มีการสร้างสัมพันธภาพกับครอบครัวอื่น เข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนและสังคม

8. การสร้างความพึงพอใจ การจัดกิจกรรมและการใช้ชีวิตประจำวันของครอบครัว การที่ครอบครัวต้องเผชิญกับภาระหน้าที่ต่าง ๆ ในการเลี้ยงดูบุตร ทำให้รู้สึกว่ามีภาระหนัก ทุกข์ ใจกับความรับผิดชอบใหม่ที่อาจรู้สึกเหนื่อย และเกิดอาการจากโรคเครียดเรื้อรังได้ ควรมีความเป็น ตัวของตัวเอง รู้จักนำประสบการณ์เดิม จากเหตุการณ์อื่นที่มีประโยชน์ มาใช้ในการเป็นบิดามารดา หากการเริ่มต้นชีวิตในแต่ละวันไม่มีพื้นฐานว่าสิ่งใดสำคัญกว่า สิ่งใดต้องมาก่อน ในการจัดกิจกรรม และใช้ชีวิตประจำวันของครอบครัว อาจทำให้เกิดความสับสน เพราะแต่ละบุคคลย่อมต้องเผชิญกับ สิ่งต่าง ๆ มากมายในแต่ละวัน พัฒนิกใหม่ ๆ ของบุคคลและครอบครัวอาจทำให้เกิดความกังวล ถึงแม้จะมีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมายการคงไว้ซึ่งความเป็นตัวของตัวเอง จะช่วยให้ครอบครัว สามารถนำประสบการณ์ในการเลี้ยงดูบุตร มาใช้ให้เป็นประโยชน์กับเหตุการณ์อื่นได้

ครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตรมีพัฒนาที่สำคัญดังกล่าว การเรียนรู้บทบาทใหม่ของสามี ภรรยาเป็นบิดามารดาในการเลี้ยงดูบุตรเพิ่มขึ้นเพื่อรองรับบุตรแรกเกิด และปรับภารกิจของ ครอบครัวตลอดจนกิจวัตรประจำวันต่าง ๆ ให้เหมาะสม การพัฒนาทักษะความเป็นบิดามารดา การ สร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างบิดามารดาและบุตร เพื่อดำรงไว้ซึ่งสัมพันธภาพที่ดีของครอบครัว และ ยังมีพัฒนาบิดาและพัฒนิกมารดาที่ต้องกระทำเพื่อให้ผ่านเข้าสู่พัฒนาการครอบครัวในระยะ ต่อไป

พัฒนกิจของบิดาในครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร

ตามพัฒนกิจของบิดาในครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตรของ ดูวาลล์และมิลเลอร์ (Duvall & Miller, 1985) มีดังต่อไปนี้

1. ทำความเข้าใจ ยอมรับกับบทบาทการเป็นบิดา ยอมรับบทบาทการเป็นบิดา และทำความเข้าใจกับหน้าที่ของบิดาที่พึงกระทำต่อบุตรแรกเกิด ตามความคาดหวังของสังคม
2. หาแนวทางจัดการกับความกดดันกับบทบาทใหม่ในการเป็นบิดา ยอมรับว่าตนเองจะต้องทำหน้าที่ รับผิดชอบในการเลี้ยงดูบุตรร่วมกับมารดา
3. เรียนรู้เกี่ยวกับความต้องการพื้นฐานของบุตรตั้งแต่แรกเกิดจนเติบโต รวมทั้งมีทักษะการปฏิบัติเกี่ยวกับการเลี้ยงดูบุตร บิดาจะต้องมีความรู้ความชำนาญอย่างเพียงพอในการเลี้ยงดูบุตร ทั้งโดยลำพังและร่วมกับภรรยา มีความสุขกับการมีปฏิสัมพันธ์กับบุตร
4. วางแผนครอบครัวร่วมกับภรรยา ในการส่งเสริมให้สมาชิกในครอบครัวมีสุขภาพที่ดี ปรับรูปแบบการดำเนินชีวิต การใช้ชีวิตประจำวันของครอบครัวเมื่อมีบุตรที่เกิดใหม่อย่างเหมาะสม
5. ส่งเสริมพัฒนาการบุตรให้เหมาะสมตามวัย วางแผนร่วมกับภรรยาในการส่งเสริมกระตุ้นให้บุตรมีพัฒนาการที่เหมาะสม สมวัยตามความสามารถ
6. คงไว้ซึ่งสัมพันธภาพที่ดีกับภรรยา มีการพูดคุย สื่อสารกันกับภรรยา
7. รับผิดชอบในการหารายได้สำหรับครอบครัวและเลี้ยงดูบุตร
8. คงไว้ซึ่งความรู้สึกเป็นผู้นำครอบครัวของตนเอง
9. เป็นตัวแทนของครอบครัวในการมีส่วนร่วมับชุมชน สังคม
10. มีความรู้สึกว่าเป็นบุคคลที่สำคัญในครอบครัว มีความพึงพอใจในบทบาทใหม่ และมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ให้เกิดความสุขในครอบครัว

จากการทบทวนวรรณกรรมพบการศึกษา การปฏิบัติพัฒนกิจการเป็นบิดาที่มีบุตรคนแรก ในระยะหลังคลอดจำนวน 46 คนของ สุธิดา ยาทองไชย (2550) ด้วยโปรแกรมการส่งเสริมพัฒนกิจการเป็นบิดา ที่ประกอบด้วยเรื่องการศึกษาการทำความสะอาดทารกเมื่อขับถ่าย การอุ้มทารก การอาบน้ำทารกและให้คำแนะนำเกี่ยวกับการปฏิบัติพัฒนกิจการเป็นบิดาผ่านสื่อวีดิทัศน์ พบว่า ภายหลังกลุ่มบิดาที่ได้รับโปรแกรม 2 สัปดาห์มีคะแนนการปฏิบัติพัฒนกิจการเป็นบิดามากกว่ากลุ่มบิดาที่ไม่ได้รับโปรแกรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

พัฒนกิจของมารดาในครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร

ตามพัฒนกิจของมารดาในครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร ของ ดูวาลล์และมิลเลอร์ (Duvall & Miller, 1985) มีดังต่อไปนี้

1. ทำความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทการเป็นมารดา
2. แสวงหาแนวทางจัดการกับความกดดันกับบทบาทใหม่ในการเป็นมารดา
3. เรียนรู้เกี่ยวกับความต้องการพื้นฐานของบุตรตั้งแต่แรกเกิดจนเติบโต รวมทั้งมีทักษะการปฏิบัติเกี่ยวกับการเลี้ยงดูบุตร มารดาจะต้องมีความรู้ความชำนาญอย่างเพียงพอในการเลี้ยงดูบุตร ทั้งโดยลำพังและร่วมกับสามี มีความสุขกับการมีปฏิสัมพันธ์กับบุตร
4. วางแผนครอบครัวร่วมกับสามี ในการส่งเสริมให้สมาชิกในครอบครัวมีสุขภาพที่ดี ปรับรูปแบบการดำเนินชีวิต ประจำวัน ภายในครอบครัวที่มีบุตรใหม่ให้มีความเหมาะสม
5. ส่งเสริมพัฒนาการบุตรให้เหมาะสมตามวัย วางแผนร่วมกับภรรยาในการส่งเสริมกระตุ้นให้บุตรมีพัฒนาการที่เหมาะสม ตามความสามารถสมวัย
6. แบ่งให้สามีรับผิดชอบเลี้ยงดูบุตร
7. คงไว้ซึ่งสัมพันธภาพที่ดีกับสามี
8. มีการปรับความสมดุลในการดำรงชีวิตของครอบครัว
9. คงไว้ซึ่งความรู้สึก ภาคภูมิใจของตนเอง
10. มีความพึงพอใจในบทบาทใหม่ ส่งเสริมและพัฒนาความรู้สึก พึงพอใจในความสุขของครอบครัว

จากการทบทวนวรรณกรรม พบการศึกษาการปฏิบัติพัฒนกิจของมารดาครั้งแรก หลังคลอด 6-8 สัปดาห์ จำนวน 125 ราย ของ สุปราณี สิทธิกันต์ (2545) โดยรวมอยู่ในระดับดี ได้แก่การยอมรับบทบาทการเป็นมารดา การปฏิบัติกิจกรรมการดูแลบุตร และการสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างบิดามารดาและบุตรอยู่ในระดับดี โดยเฉพาะการสร้างสัมพันธภาพกับบุตรอยู่ในระดับดี ส่วนการสร้างสัมพันธภาพกับบิดานั้นอยู่ในระดับปานกลาง และที่ไม่ได้ปฏิบัติเลย ได้แก่ การจัดแบ่งหน้าที่รับผิดชอบร่วมกับสามีในเรื่องการดูแลบุตร พบเพียงร้อยละ 16.8 การให้สามีมีส่วนร่วมในการเลี้ยงดูบุตรพบร้อยละ 14.4 การพูดคุยกับสามีเรื่องการเลี้ยงดูบุตรและการส่งเสริมให้สามีอุ้มบุตรพบเพียงร้อยละ 12.0 ด้านการปฏิบัติกิจกรรมการดูแลบุตรพบพัฒนกิจที่ไม่ได้ปฏิบัติเลย ได้แก่ การพาบุตรไปพบแพทย์เมื่อมีอาการผิดปกติ การสังเกตอาการผิดปกติต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นกับบุตร การอุ้มบุตรให้เรอหลังให้นม พบร้อยละ 3.2 และการอาบน้ำบุตรได้อย่างมั่นใจ พบร้อยละ 1.6 ส่วนพัฒนกิจการส่งเสริมพัฒนาการบุตรอยู่ในระดับปานกลาง และที่ไม่ได้ปฏิบัติเลย ได้แก่ การให้บุตรนอนคว่ำบนพื้นนอน การแขวนของเล่นที่มีสีสั่นตักันให้บุตรมอง การศึกษาการให้คำแนะนำอย่างมีแบบแผน

ต่อการปฏิบัติพัฒนากิจการเป็นมารดาของสุพัตรา การอุณญเวทย์ (2543) กับมารดาวัยรุ่นที่มีบุตรคนแรกในระยะหลังคลอด จำนวน 60 ราย พบว่า มารดากลุ่มทดลองมีค่าเฉลี่ยคะแนนการปฏิบัติพัฒนากิจการเป็นมารดาในระยะหลังคลอดโดยรวมและรายด้าน การยอมรับและเข้าใจในบทบาทการเป็นมารดา การดำรงไว้ซึ่งการมีภาวะสุขภาพที่ดี การปฏิบัติการดูแลบุตร การส่งเสริมพัฒนาการบุตร และการสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างบิดา มารดาและบุตร สูงกว่ากลุ่มควบคุม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .05

จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับพัฒนากิจของครอบครัว พบการศึกษาของ เกศสุตา เกสรสุคนธ์ (2549) กับมารดาจำนวน 194 ครอบครัวพบว่า การสนับสนุนทางสังคม รายได้และจำนวนสมาชิกในครอบครัวมีความสัมพันธ์ทางบวกและการสนับสนุนทางสังคม รายได้และลักษณะครอบครัว สามารถร่วมกันอธิบายความแปรปรวนของการปฏิบัติพัฒนากิจของครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตรได้ร้อยละ 90.3 และการศึกษาของ จินดารัตน์ สิริรัตนปทุม (2550) โดยให้โปรแกรมส่งเสริมพัฒนากิจของครอบครัวกับครอบครัวของมารดาวัยรุ่น หลังคลอดที่มีบุตรคนแรก จำนวน 40 ครอบครัว พบว่ากลุ่มบิดาและมารดาวัยรุ่นมีค่าเฉลี่ยการปฏิบัติพัฒนากิจครอบครัวในระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร ด้านสัมพันธภาพคู่สมรส ด้านการปฏิบัติบทบาท การเป็นบิดามารดา ด้านสัมพันธภาพกับเครือญาติในระยะหลังการทดลองสูงกว่าระยะก่อนการทดลองและสูงกว่ากลุ่มที่ได้รับการดูแลตามปกติ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .05

จุรา ภูไพบูลย์, อรุณศรี เตชสังข์ และจิรา อ่อนใส (2545) ศึกษาการปฏิบัติพัฒนากิจของครอบครัวในการเลี้ยงดูบุตรที่ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ และการปรับตัวของบิดามารดาที่มีบุตรคนแรกอยู่ในวัยทารกอายุระหว่างแรกเกิดถึง 2 ปี 6 เดือน จำนวน 514 ครอบครัว ผลการวิจัยพบว่า อยู่ในระดับปฏิบัติบ่อยครั้งถึงประจำ บิดามารดาให้ความสำคัญกับการพัฒนาความสามารถของตนในการเลี้ยงดูบุตรคนแรกมากที่สุดและมีการแสวงหาข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการเลี้ยงดูบุตรในแบบต่าง ๆ เพราะขาดทักษะประสบการณ์ในการเลี้ยงดูบุตรเพราะเป็นบุตรคนแรก แต่การแสดงความรัก ความผูกพันโดยการพูดคุยและโอบอุ้มบุตรน้อยกว่าพัฒนาด้านอื่น ๆ และด้านการเลี้ยงดูและส่งเสริมสุขภาพของบุตรต่ำสุด โดยที่มารดามีอาชีพที่ต้องทำงานนอกบ้านถึงร้อยละ 53.3

โดยสรุป พัฒนากิจการเป็นบิดาและมารดาในครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตรนี้ เป็นการยอมรับและทำความเข้าใจกับการปรับบทบาทการเป็นบิดามารดา การจัดแบ่งหน้าที่ การเรียนรู้ฝึกทักษะเกี่ยวกับการเลี้ยงดูบุตรร่วมกันของบิดามารดา เพื่อตอบสนองตามความต้องการของทารกแรกเกิด การสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างบิดามารดาและบุตร การคงไว้ซึ่งสัมพันธภาพที่ดีของคู่สมรส การสร้างสัมพันธภาพกับเครือญาติ ชุมชน สังคม และวางแผนครอบครัวร่วมกัน ในการส่งเสริมให้สมาชิกในครอบครัวมีสุขภาพที่ดี

บิดา มารดาส่วนมากจะประสบปัญหาในระยะนี้ ซึ่งถือว่าเป็นระยะวิกฤติสำคัญ (LeMaster, 1957) ปัญหาที่พบได้บ่อย ได้แก่ ปัญหาขัดแย้งระหว่างหน้าที่การงานและชีวิตครอบครัว จากสามีอาจให้ความสำคัญต่ออาชีพการงานมากกว่าภรรยาและลูก เนื่องจากมองว่าตนได้แสดงความเอาใจใส่รักใคร่ต่อครอบครัวแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างคู่สมรสอาจลดลงเพราะต่างไม่มีเวลาให้กัน หากภรรยาใช้เวลากับบุตรมากเกินไป แต่ไม่มีเวลาให้สามีเลย สามีอาจรู้สึกถูกทอดทิ้งไม่ได้รับความสนใจเอาใจใส่จากภรรยา มีการโต้เถียงหรือทะเลาะกันระหว่างสามีภรรยาบ่อยขึ้น ความรู้สึกเหนื่อยอ่อนเพลียตลอดเวลาจากการทำงานและการเลี้ยงดูบุตร ไม่มีเวลาพักผ่อน เข้าสังคมลดลง เพศสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาลดลง ทำให้ความพึงพอใจด้านเพศสัมพันธ์ การมีกิจกรรมร่วมในสังคมลดลง ความสัมพันธ์ที่ไม่ดีระหว่าง คู่สมรสจะทำให้การเลี้ยงดูบุตรบกพร่องได้ บิดาไม่ให้ความสนใจช่วยเหลือมารดาเลี้ยงดูบุตร ทำให้บิดาขาดความมั่นใจ เกิดปัญหาในการปรับบทบาทเป็นบิดาที่ดี ผลที่ตามมาเกิดความผูกพันระหว่างบิดาและบุตรลดลง และมีผลขัดขวางสัมพันธ์ภาพระหว่างมารดาและบุตร เกิดปัญหาความผูกพันระหว่างบิดา มารดาและบุตรตามมา เป็นต้น (Friedman, Bowden, & Jones, 2003; Duvall & Miller, 1985; วิรัตน์ โพธิสรวรรณาภรณ์, 2546, น.26-27; อุมพร ตรังคสมบัติ, 2544, น.29-31, 2545, น.24-25; รุจา ภูไพบูลย์, 2541, น.89, 110)

การมีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรของบิดา (Father's Child Raring Involvement)

ความหมายของการมีส่วนร่วม (Participation/ Involvement)

การมีส่วนร่วม หมายถึง การมีส่วนร่วมอยู่ด้วยกัน ได้แก่ การมีส่วนร่วมในที่แห่งเดียวกัน เช่น ร่วมอยู่บ้านเดียวกัน การนึกคิดอย่างเดียวกัน ร่วมคิดและร่วมใจ การพร้อมช่วยเหลือกันหรือร่วมมือ และการมีส่วนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (พจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2524)

การมีส่วนร่วม หมายถึง การกระทำโดยมีการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือเหตุการณ์ใด เหตุการณ์หนึ่ง (ความหมายตามพจนานุกรมภาษาอังกฤษฉบับลองแมน/ Summer, 1995)

การมีส่วนร่วม หมายถึง การมีส่วนร่วมในการกระทำหรือในสถานการณ์และการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งกับผู้อื่น (Cahill, 1996)

การมีส่วนร่วม หมายถึง การมีส่วนร่วมที่มี 3 มิติสำคัญ คือ ด้านสถานที่ โดยมีส่วนร่วมและรวมในที่แห่งเดียวกัน ด้านความคิด คือ มีส่วนในการคิด และมีใจที่จะทำกิจกรรมร่วมกัน และด้านการกระทำ โดยร่วมมือทำกิจกรรมอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (เพ็ญจันทร์ เลิศรัตน์, 2548)

โดยสรุป การมีส่วนร่วม หมายถึง การมีส่วนร่วมในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในสถานการณ์เดียวกัน ในสถานที่เดียวกัน มีความคิดและเกิดการกระทำร่วมกันจนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ความหมายและความสำคัญในการมีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรของบิดา

การเลี้ยงดูบุตร (Child rearing) หมายถึง การให้การดูแลเอาใจใส่และจัดสิ่งแวดล้อม เพื่อตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของเด็กทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคมอย่างเหมาะสมกับวัย (พูนสุข ช้วยทอง, 2548) นอกจากนี้ยังรวมถึงการอบรมเลี้ยงดู เพื่อให้เกิดการพัฒนาแบบแผนพฤติกรรมที่ต่อเนื่องตลอดชีวิตของสมาชิก เพื่อเป็นการปลูกฝัง ส่งเสริมนิสัยที่ดีงามทำให้เด็กพร้อมที่จะเป็นผู้ใหญ่ที่ดีในอนาคต (วิรัตน์ โพธิ์สารวรรณ, 2546)

แม้ว่าการมีบุตรเกิดขึ้นจะทำให้ชีวิตคู่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น แต่การเลี้ยงดูบุตร ก็เป็นภาระหนัก โดยเฉพาะสังคมไทยในปัจจุบันที่อยู่กันเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น ประกอบกับทั้งสามี ภรรยาต้องออกไปทำงานนอกบ้าน (dual-earner family) ร้อยละ 86.80 (อุมาพร ตรังคสมบัติ, 2545) ทำให้ในระยะหลังคลอดทั้งสามี ภรรยา ต้องรับภาระหนักมากขึ้น ทั้งด้านเวลาส่วนตัวและเศรษฐกิจที่ต้องมีค่าใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น และยังคงต้องตัดสินใจเกี่ยวกับปัญหาในการเลี้ยงดูบุตรแรกเกิด ถึงแม้ว่าในช่วง 1-3 เดือนแรกหลังคลอด อาจจะมีญาติผู้ใหญ่มาคอยช่วยเหลืออย่างใกล้ชิด แต่เมื่อพ้นระยะหลังคลอดไปแล้ว สามี ภรรยาก็ต้องช่วยกันเลี้ยงดูบุตรตามลำพัง (ปราณี พงศ์ไพบุลย์, 2545)

บิดาจัดได้ว่าเป็นบุคคลหนึ่งที่มีความสำคัญกับครอบครัว โดยมีบทบาทและหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติภารกิจของตนให้สำเร็จลุล่วงไปในแต่ละระยะของพัฒนาการของครอบครัว ในอดีตบิดาจะถูกคาดหวังจากสังคมว่ามีบทบาทหน้าที่เพียงแต่การหารายได้ให้กับครอบครัวและดูแลปกป้องภรรยาและบุตรเท่านั้น แม้ว่าหน้าที่ด้านการอบรมเลี้ยงดูบุตร (Socialization function) เดิมที่จะเป็นบทบาทเด่นของภรรยา แต่ปัจจุบันสภาพสังคม เศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้บทบาทหน้าที่ของสามีและภรรยาใกล้เคียงกัน โดยพบว่า สามีภรรยาจะต้องทำงานนอกบ้านทั้งคู่ ภรรยาเองก็ต้องไปทำงานนอกบ้านมากขึ้นถึงร้อยละ 65.7 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2552) ดังนั้นผู้ที่เป็บิดาต้องปรับบทบาทใหม่ให้เหมาะสม เพื่อให้เกิดความสมดุลในครอบครัว โดยต้องทำหน้าที่ช่วยเหลือมารดาเลี้ยงดูบุตร และช่วยทำงานต่าง ๆ ภายในบ้านเพิ่มมากขึ้น ซึ่งนอกจากจะเป็นการช่วยเหลือภรรยาแล้ว ยังเป็นการเสริมสร้างความรัก ความอบอุ่น ความสามัคคีในครอบครัวเป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุตร อันจะเป็นรากฐานของพัฒนาการและการเจริญเติบโตของบุตรในทุก ๆ ด้าน ทำให้สังคมมีครอบครัวอบอุ่นเข้มแข็ง ดังนั้นการเลี้ยงดูบุตรจึงเป็นหน้าที่สำคัญของทั้งสามีและภรรยา ที่ต้องกระทำร่วมกัน

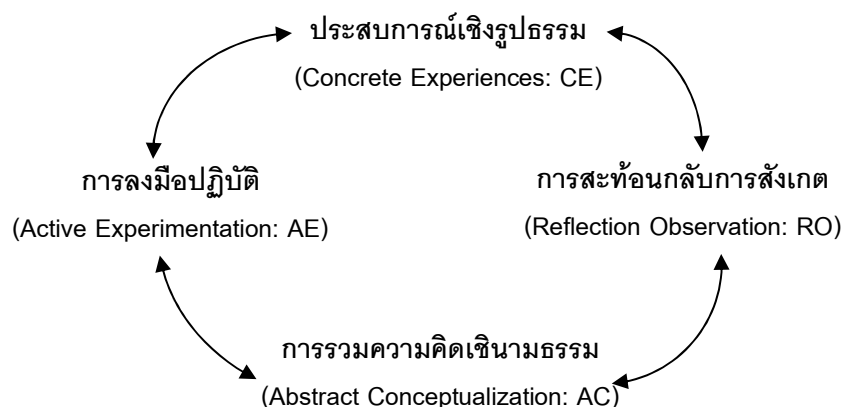
อย่างไรก็ตามการที่มีบุตรคนแรกระยะหลังคลอด บิดาอาจพบภาวะวิกฤติอย่างรุนแรงในการปรับตัวต่อบทบาทใหม่ เนื่องจากเป็นเหตุการณ์ที่ไม่เคยประสบมาก่อน เกิดความวิตกกังวลถึงร้อยละ 83 (LeMaster, 1957) และมีความรู้สึกตื่นเต้น และมีการแสดงออกพฤติกรรมต่าง ๆ หลายทาง เช่น บางคนต้องการอยู่ใกล้ภรรยาและบุตร บางคนอาจชอบพูดคุยกับคนอื่น เป็นต้น บิดาหลายคนลังเลที่จะอุ้มบุตรหรือดูแลบุตรเกิดใหม่ จนกว่าจะได้รับการกระตุ้นจากบุคคลอื่น (Neeson & May, 1986; ปราณี พงศ์ไพบุลย์, 2545; วิไลพรรณ สวัสดิ์พาณิชย์, 2546) โดยพบว่าบิดาที่ได้เรียนรู้และมีโอกาสเลี้ยงดูบุตรแรกเกิดตั้งแต่อยู่ในโรงพยาบาล จะมีส่วนร่วมในการเลี้ยงดูบุตรในระยะต่อมาด้วย และเกิดสัมพันธภาพที่ดีกับบุตรมากกว่าบิดาที่ไม่มีโอกาสเลี้ยงดูบุตรตั้งแต่แรกเกิด และในบิดากลุ่มทดลองที่ได้รับการสอนและคู่มือการมีส่วนร่วมของบิดาในการเลี้ยงดูบุตรสูงกว่ากลุ่มควบคุมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p < .05$) (Park & Sawin, 1976; วิมลมาศ สุขพรินทร์ (2545)

การมีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรของบิดานั้น ขึ้นอยู่กับลักษณะของบิดา 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่มีการรับรู้ มีความตั้งใจและสนใจที่จะเลี้ยงดูบุตร และกลุ่มที่ไม่มี ความสนใจ ไม่ตั้งใจและไม่รับรู้ในเรื่องการเลี้ยงดูบุตร แสดงว่าบิดายังขาดความเข้าใจ ขาดการรับรู้หรือตระหนักว่าภาระหน้าที่การเลี้ยงดูบุตรเป็นหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบร่วมกันของบิดามารดา (พูนสุข ช่วยทอง, 2548) ประสบการณ์การเป็นบิดาส่วนใหญ่ไม่เคยได้รับการแนะนำหรือเตรียมตัวล่วงหน้ามาก่อน การบริการหลังคลอดส่วนใหญ่มุ่งเน้นให้ความรู้แก่มารดาเป็นสำคัญ ส่วนบิดามีการเรียนรู้บทบาทการเป็นบิดาด้วยตนเองจากประสบการณ์ที่เคยถูกเลี้ยงดู สังคม สิ่งแวดล้อม (อารี เตชะไมตรีจิตต์, 2538) ดังนั้นควรส่งเสริมให้บิดาได้รับการเรียนรู้และฝึกทักษะให้มีประสบการณ์ในการเลี้ยงดูบุตรของตนจริงร่วมกับมารดา

ทฤษฎีการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ของ โคลบ (Kolb's experiential learning theory)

รูปแบบของกระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดของโคลบ (Kolb, 1984) เริ่มขึ้นในปี 1984 จากการศึกษาพบความแตกต่างของกระบวนการเรียนรู้ ในการรับรู้ จากทฤษฎีพฤติกรรม การศึกษา และสัมพันธภาพของการเรียนรู้ การทำงาน การดำเนินชีวิต และประสบการณ์การเรียนรู้ในคนนั้น ๆ จนกระทั่งในปี 1991 โคลบ (Kolb, 1991) ได้ทำการศึกษารูปแบบของกระบวนการเรียนรู้จากการทดลองใช้กระบวนการเรียนรู้ของคนทั่วไป ที่ได้จากแนวคิดของประสบการณ์ กฎข้อบังคับ และเป็นหลักการที่ทำให้บุคคลเกิดพฤติกรรม ในสถานการณ์ใหม่ และนำแนวคิดมาปรับใช้ให้เกิดประสิทธิภาพ กระบวนการประกอบด้วย การลงมือกระทำและการถูกกระทำ ทั้งในเชิงรูปธรรมและเชิงนามธรรม เป็นวงจรการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เป็นพื้นฐานทฤษฎีการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ โดยอธิบายถึงจุดแข็งและจุดอ่อนของกระบวนการเรียนรู้ทั้ง 4 ระยะ (Kolb, 1984, 1991; Osland, 2001) ดังแสดงในแผนภาพที่ 2 ได้แก่

1. ประสบการณ์เชิงรูปธรรม (Concrete Experiences: CE) คือ ความรู้สึก (Feeling)
2. การสะท้อนกลับการสังเกต (Reflection Observation: RO) คือ การดู (Watching)
3. การรวมความคิดเชิงนามธรรม (Abstract Conceptualization: AC) คือ การคิด (Thinking)
4. การลงมือปฏิบัติ (Active Experimentation: AE) คือ การทำ (Doing)

แผนภาพที่ 2 วงจรรูปแบบการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ของ โคลบ (Kolb, 1991)

วงจรการเรียนรู้เป็นการมุ่งให้ผู้เรียน เรียนเพื่อเรียนรู้ (Learn to learn) เนื่องจากจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ คือ ให้นักคนพัฒนาความสามารถ โดยจะพัฒนาให้ผู้เรียนเกิดความคิดที่ซับซ้อน มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เข้าใจในเนื้อหาความรู้ มีความสามารถในการแก้ปัญหาและสามารถนำสิ่งที่เรียนรู้ไปใช้ในการทำงานได้ง่ายขึ้น จากการการสังเกตวงจรการเรียนรู้พบว่า

1. วงจรการเรียนรู้เป็นแบบต่อเนื่องซ้ำไปซ้ำมา มีการทดสอบความคิดในประสบการณ์อย่างต่อเนื่อง และมีการปรับรูปแบบจากการสังเกตจากประสบการณ์ ให้ความสำคัญกับความรู้ การเรียนรู้โดยรวมคือการเรียนรู้ซ้ำ และการศึกษาโดยรวมคือการศึกษซ้ำ
2. เกิดการเรียนรู้โดยตรง คือ ตรงกับความรู้สึกต้องการและเป้าหมายของผู้ที่เรียนรู้ โดยพยายามค้นหาประสบการณ์ที่ตรงกับเป้าหมาย การแปลความตามเป้าหมาย และจากแนวคิดความสำคัญอยู่ที่การทดลองปฏิบัติจริงตามสิ่งที่ต้องการและเป้าหมายที่วางไว้ ความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ คือ ความเข้าใจผิดพลาดและการไร้ความสามารถในการทำให้งานบรรลุตามวัตถุประสงค์ของคน
3. กระบวนการเรียนรู้ คือ การเรียนรู้โดยตรงตามความต้องการและเป้าหมายของบุคคลนั้น รูปแบบการเรียนรู้ขึ้นอยู่กับการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้โดยตรงของบุคคลนั้น

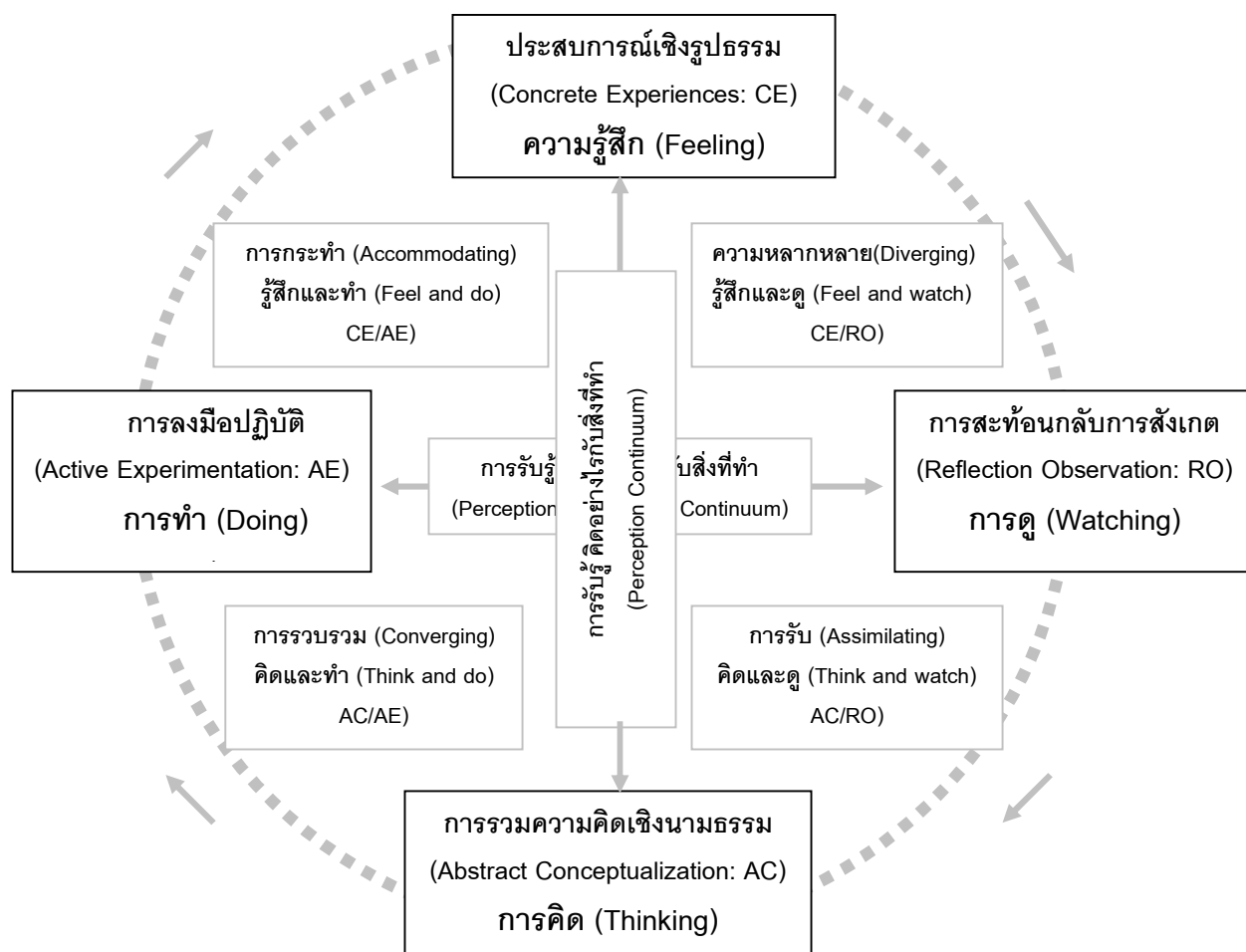
เดวิด โคลบ (David Kolb) ได้พัฒนารูปแบบจนเกิดเป็นทฤษฎีการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ของโคลบ (Kolb's experiential learning theory: ELT) ได้กล่าวถึงความชัดเจนในการเรียนรู้ 4 ลักษณะ โดยมีพื้นฐานมาจาก วงจรการเรียนรู้ทั้ง 4 ระยะ เป็นการรวบรวมสิ่งที่ดีที่สุด อธิบายให้เกิดความเข้าใจไว้ 2 ประการคือ ความแตกต่างของลักษณะ การเรียนรู้ของแต่ละบุคคล และการอธิบายถึง วงจรการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ที่สามารถนำไปปรับใช้ได้กับทุกคน

ในปี 2006 โคลบได้มีการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ (Kolb's Learning Styles, 2006) แบ่งออกเป็น 2 ระดับ เพื่ออธิบายให้เห็นความชัดเจนเรื่องการเรียนรู้เป็นวงจรประกอบกันมี 4 ระยะ ดังแสดงในแผนภาพที่ 3

1. ประสบการณ์เชิงรูปธรรม (Concrete Experiences: CE) เป็นการรวบรวมจากประสบการณ์เดิมและการเปิดรับการเรียนรู้ประสบการณ์ใหม่
2. การสะท้อนกลับการสังเกต (Reflection Observation: RO) เป็นการสะท้อนกลับและประสบการณ์การสังเกตจากการรับรู้หลายสิ่ง
3. การรวมความคิดเชิงนามธรรม (Abstract Conceptualization: AC) เป็นการรวบรวมความคิดในเชิงนามธรรม ผสมกับการสังเกตจากทฤษฎี
4. การลงมือปฏิบัติ (Active Experimentation: AE) เป็นการนำทฤษฎีมาใช้ในการตัดสินใจและแก้ไขปัญหา

มีอีก 4 ลักษณะที่ใช้อธิบายรูปแบบการเรียนรู้ ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ทาง 2 มิติของวงจร ดังนี้

1. ความหลากหลาย (Diverging : CE/RO)
2. การรับ (Assimilating : AC/RO)
3. การรวบรวม (Converging : AC/AE)
4. การกระทำ (Accommodating : CE/AE)

แผนภาพที่ 3 วงจรรูปแบบการเรียนรู้ของ โคล์บ (Kolb's Learning Styles, 2006)

การส่งเสริมการมีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรของบิดาในครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร โดยใช้ทฤษฎีการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ของ โคลบ (Kolb)

การส่งเสริมการมีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรของบิดาเป็นบทบาทหนึ่งที่สำคัญของพยาบาล เพื่อช่วยให้บิดาเข้าใจถึงพัฒนาการและบทบาทของตนเอง ส่งเสริมความเชื่อมั่นในตนเองและเปิดโอกาสให้แสดงบทบาทการเป็นบิดา ส่งผลให้เกิดความสมดุลในครอบครัว (วิไลพรรณ สวัสดิ์พาณิชย์, 2546; ศิริรัตน์ อังคะนาวัน, 2544; Olds, et al., 1984; โสพิน สุวรรณกุล, 2535) โดยมีแนวทางที่สอดคล้องกันทั้ง 4 ระยะของการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ของ โคลบ (Kolb) ดังต่อไปนี้

1. ให้ความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการและบทบาทการเป็นบิดา โดยการจัดเป็นกลุ่มตามวัยที่ใกล้เคียงกัน เปิดโอกาสให้บิดาได้ซักถามปัญหา ข้อข้องใจต่าง ๆ ให้บิดาได้รับรู้ถึงประสบการณ์จริงของแต่ละบุคคล เช่น การเชิญบิดาที่ประสบความสำเร็จในการปรับตัวสู่บทบาทการเป็นบิดามาพูดคุยถึงประสบการณ์ ปัญหา อุปสรรค และวิธีการเผชิญปัญหาของเขาให้บิดาด้วยกันได้รับฟัง จะเป็นผลให้บิดาเกิดความมั่นใจและเตรียมพร้อมที่จะเผชิญกับเหตุการณ์ในอนาคตได้อย่างเหมาะสม

2. เปิดโอกาสให้บิดาได้มีส่วนร่วม ในการให้ความรู้ คำแนะนำ การเลี้ยงดูบุตรและการปฏิบัติตนของมารดาหลังคลอด ทั้งนี้เพื่อเป็นการกระตุ้นให้บิดาได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้และสามารถให้ความช่วยเหลือมารดาได้อย่างเหมาะสม ตลอดจนเป็นการส่งเสริมสัมพันธภาพระหว่างบิดา-มารดาและบุตร โดยอาจให้ความรู้หรือคำแนะนำเป็นรายบุคคลหรือรายกลุ่มร่วมกับมารดา และ มีการติดตามเยี่ยมบ้าน เพื่อให้คำแนะนำเพิ่มเติมโดยเฉพาะในบิดามารดาที่มีบุตรคนแรก หรือการจัดให้คำแนะนำแก่บิดาทางโทรศัพท์ เป็นต้น

3. ส่งเสริมสัมพันธภาพระหว่างบิดาและทารก เปิดโอกาสให้บิดาได้อยู่ด้วยกันกับบุตรตั้งแต่วัยแรกหลังคลอดหรือภายใน 3 วันแรกหลังคลอด เพราะเป็นระยะที่สำคัญที่สุดต่อการสร้างสัมพันธภาพระหว่างบิดาและทารก สนับสนุนให้บิดาได้มีโอกาสแสดงความสามารถในการเลี้ยงดูบุตรให้มากที่สุดเท่าที่ต้องการ และหากเป็นไปได้ควรจัดหน่วยหลังคลอดให้บิดา มารดาและบุตรสามารถอยู่ด้วยกันตลอดเวลา (Rooming in) จะช่วยให้บิดาสามารถปรับตัวในการเลี้ยงดูบุตรในระยะต่อไป เปิดโอกาสให้บิดา มารดาและบุตร ได้อยู่ร่วมกันโดยเร็วในระยะหลังคลอด เพื่อเป็นการกระตุ้นให้บิดารู้สึกถึงคุณค่าในตนเอง ซึ่งความรู้สึกเหล่านี้จะนำไปสู่ความมั่นใจ ในการแสดงบทบาทการเป็นบิดาได้มากขึ้น

4. จัดการฝึกทักษะในการเลี้ยงดูบุตรให้แก่บิดา โดยเปิดโอกาสให้บิดาได้เข้ามาฝึกปฏิบัติการเลี้ยงดูบุตรของตนด้วยตนเองร่วมกับมารดา เช่น การอาบน้ำ การสระผม การเปลี่ยนผ้าอ้อม และการอุ้มทารก เป็นต้น พร้อมทั้งให้ความรู้ คำแนะนำ และให้กำลังใจในการปฏิบัติแก่บิดา เพื่อให้เกิดความมั่นใจที่จะเลี้ยงดูบุตรต่อไป

5. ผลิตเอกสาร หนังสือ เพื่อให้บิดาใช้เป็นคู่มือในการเลี้ยงดูบุตร รวมทั้งใช้สื่อมวลชนแขนงต่าง ๆ เผยแพร่ให้ความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงดูบุตร เกี่ยวกับบทบาทของบิดาในการเลี้ยงดูบุตร โดยมีรูปภาพของบิดารวมอยู่ด้วย เพื่อกระตุ้นให้บิดาได้ตระหนักถึงความสำคัญของตนเอง เกิดความสำนึกในหน้าที่ที่ตนเองต้องรับผิดชอบร่วมกับมารดา

6. เสริมสร้างกำลังใจแก่บิดา โดยการจัดกลุ่มให้คำแนะนำ ปรีกษา เปิดโอกาสให้บิดาได้แสดงความคิดเห็น ความรู้สึกต่อบทบาทหรือเหตุการณ์ที่เผชิญอยู่ ให้กำลังใจ สร้างความมั่นใจ และชี้แนะแนวทางการเผชิญปัญหาด้วยตนเอง เพื่อให้บิดารู้สึกเป็นอิสระในการตัดสินใจปัญหาด้วยตนเอง ทำให้เกิดความมั่นใจและความกล้าที่จะรับผิดชอบครอบครัวได้มากขึ้น

7. พยาบาลในชุมชน หรือสถานบริการพยาบาลต่าง ๆ ควรจัดนิทรรศการให้ความรู้เกี่ยวกับบทบาทของการเป็นบิดาในโอกาสที่เหมาะสม เช่น ในวันพ่อแห่งชาติ เป็นต้น เพื่อกระตุ้นให้บิดาเห็นความสำคัญของตนเอง และควรจัดโครงการให้คำปรึกษาแก่บิดาเรื่องการเลี้ยงดูบุตร หรือการแก้ไขปัญหาสุขภาพแก่บุตรทางโทรศัพท์ เป็นต้น

8. ส่งเสริมมารดาให้กระตุ้น สนับสนุน และชักจูงบิดาให้เข้ามามีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรอย่างจริงจัง ด้วยการพูดคุยเกี่ยวกับบุตร สร้างและเปิดโอกาสให้บิดาได้มีส่วนในการเลี้ยงดูบุตรบ้างโดยไม่เข้มงวดมากเกินไปและไม่เข้าไปควบคุม หรือใช้วิธีออกคำสั่งในการเลี้ยงดูบุตรของบิดา ชักชวนให้บิดามีเวลาได้พูดคุยกับบุตรทุกวัน ช่วยให้บิดาได้เรียนรู้เข้าใจอารมณ์ของบุตร ยอมรับและเรียนรู้วิธีการเลี้ยงดูบุตรจากบิดาบ้าง เพื่อให้บิดาเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจ และคอยกระตุ้นให้บิดาได้นึกถึงความสุขในการเลี้ยงดูบุตรของการบิดา เป็นการให้บิดาปฏิบัติได้อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอต่อไป (พูนสุข ช้วยทอง, 2548)

9. การให้บิดาได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ แก้ไขปัญหาในการมีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรด้วยการเป็นสื่อประสานให้หลาย ๆ ครอบครัวได้มีส่วนร่วมในการวางแผน ให้ความรู้ คำปรึกษา สนับสนุนให้บิดาได้เข้าร่วมกับมารดาซึ่งประกอบด้วยการกระตุ้น อภิปรายกลุ่ม การสะท้อนกลับให้กำลังใจและการให้ข้อมูลตามความต้องการของสมาชิกในครอบครัว โดยการแสดงความรู้สึก ประสพการณ์ส่วนบุคคล การให้ความรู้แก่ครอบครัว การพูดเกี่ยวกับเรื่องราว ให้แสดงความรู้ ความเชื่อ ความรู้สึกของตนเอง และการกระตุ้น ให้กำลังใจในการพยายามปรับพฤติกรรมใหม่ โดยไม่คาดหวังสูงในการมีปฏิสัมพันธ์และการเปิดเผยของบุคคล (Friedman, 1998; Doherty, 1995) ช่วยให้เกิดการปรับตัวกับบทบาทใหม่ที่ตนได้รับจากสมาชิกในครอบครัวเอง ดังผลการศึกษาของ ปิยะพร กองเงิน (2545) พบว่าครอบครัวกลุ่มทดลองที่ได้รับการให้ความรู้โดยใช้กระบวนการกลุ่มมีค่าคะแนนเฉลี่ยการรับรู้ความสามารถของตนเองและการทำหน้าที่คู่บทบาทในการดูแลทารกในระยะหลังคลอดและติดตามผลสูงกว่ากลุ่มควบคุมอย่างมีนัยสำคัญทางที่ระดับ .05

พฤติกรรมการเลี้ยงดูบุตรของบิดา

พฤติกรรมการเลี้ยงดูบุตรของบิดา เป็นบทบาทของบิดาที่มีต่อการเลี้ยงดู ที่บิดาแสดงพฤติกรรมกระทำต่อบุตร ในวัยทารก โดยการดูแล การพูดคุย การเล่น และการอุ้มทารก (White & Woollet, 1987) โดยส่วนใหญ่ไม่ใช่มบทบาทหลักในการเลี้ยงดูบุตร แต่เป็นการเล่น การพาไปเที่ยว หรือการอุ้มบุตรชั่วคราวเวลาที่มารดาไม่อยู่ ซึ่งบิดามีบทบาทในการเลี้ยงดูบุตรค่อนข้างต่ำพบร้อยละ 14 ในบิดาที่บุตรอายุ 0-6 เดือน และลดลงเรื่อย ๆ เมื่อบุตรโตขึ้น เมื่อบุตรอายุ 6 เดือน ถึง 1 ปีพบร้อยละ 11 และเหลือร้อยละ 9 เมื่อบุตรอายุ 1-3 ปี (Richer, et al., 1992) โดยบิดาในระยะหลังคลอดหลายคนลังเลที่จะอุ้มหรือดูแลบุตรเกิดใหม่ จนกว่าจะได้รับการกระตุ้นจากบุคคลอื่น หลังจากบุตรเกิดแล้วบิดาส่วนมากมักจะตื่นเต้น อาจมีการแสดงออกพฤติกรรมหลาย ๆ ทาง ในการปรับตัวของบิดาจึงขึ้นกับบุคลิกส่วนตัว ความพร้อมในการเป็นบิดา (วิไลพรรณ สวัสดิ์พาณิชย์, 2546)

จากการศึกษาในระยะ 46-47 ชั่วโมงหลังบุตรเกิด บิดามีความต้องการเห็นบุตร ยอมรับการดึงดูดของบุตร เห็นว่าบุตรน่ารัก ต้องการสัมผัสจับต้องบุตร ทำให้รู้สึกมีความสุข มีความรู้สึกและสัญชาตญาณของความเป็นบิดาอยู่ในระดับสูงถึงร้อยละ 97 และยอมรับว่าบุตรเป็นส่วนเติมเต็มความสมบูรณ์ของครอบครัว (Greenberg & Morris, 1974) การได้สัมผัสจับต้องร่วมเลี้ยงดูบุตร จะช่วยให้บิดาเกิดความสุข มุ่งความสนใจแก่บุตรและเพิ่มความรู้สึกมั่นใจในตนเองในการเลี้ยงดูบุตร

จากการสัมภาษณ์เกี่ยวกับการเตรียมตัวและความรู้สึกต่อการเป็นบิดาที่มีบุตรคนแรก จำนวน 20 คน กลุ่มบิดามีความเห็นว่าการจัดหาสิ่งของเครื่องใช้สำหรับบุตรร้อยละ 39 การเลี้ยงดูบุตรร้อยละ 21 โดยบิดาจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงแผนการดำเนินชีวิตของตนเองด้วย นอกจากนี้บิดายังต้องมีการเตรียมตัวเกี่ยวกับทักษะในการดูแลบุตร ความพร้อมในการเป็นบิดา ฐานะทางเศรษฐกิจ (Obrzut, 1976) การศึกษาพบว่าบิดามีความคิดเห็นว่าตนเองควรมีพฤติกรรม การเลี้ยงดูบุตรทั้งทางทางด้านร่างกายและความต้องการทางอารมณ์ การแก้ปัญหาให้สมาชิกในครอบครัว การเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว การเป็นตัวอย่างที่ดีในสังคมและสันตนาการ ด้านการเป็นเพื่อนเล่นกับบุตร ด้านการเป็นแบบอย่างในการเลียนแบบบทบาททางเพศแก่บุตร พฤติกรรม การเลี้ยงดูบุตรของบิดา แสดงออกโดยการเล่นกับบุตร อาบน้ำให้บุตร เปลี่ยนเสื้อผ้าให้บุตร ป้อนอาหารให้และพาบุตรเข้านอน เป็นต้น (Eversoll, 1979; Lamb, 1986; Ninio & Rinott, 1988)

พฤติกรรมการเลี้ยงดูบุตรของบิดาเป็นพัฒนาการของครอบครัวในระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตรตามแนวคิดของดิวาลล์และมิลเลอร์ (Duvall & Miller, 1985) ในข้อที่ 3 เพื่อให้บิดา มารดาตอบสนองความต้องการบุตรแรกเกิด โดยจะต้องเรียนรู้หน้าที่การดูแล เลี้ยงดูบุตรในเรื่องอาหาร การอาบน้ำ การสังเกตอาการผิดปกติของบุตร และการส่งเสริมพัฒนาการของบุตร ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวคิดของมัวร์ (Moore, 1983) มี 3 ด้าน ดังนี้

1. การดูแลสุขภาพทางด้านร่างกายของบุตร ซึ่งการตอบสนองความต้องการด้านร่างกายของบุตรนั้นมีความสำคัญและเป็นสิ่งจำเป็นต่อการเจริญเติบโตของบุตร ดังนั้น บิดาควรแสวงหาความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงดูบุตร รวมทั้งควรมีการปฏิบัติการเลี้ยงดูบุตรด้วยตนเอง ซึ่งในการดูแลสุขภาพด้านร่างกายของบุตรจะครอบคลุมเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

1.1 การดูแลให้บุตรได้รับสารอาหารต่าง ๆ อย่างเพียงพอ โดยบิดาควรสนับสนุนให้มารดาเลี้ยงบุตรด้วยนมมารดา แล้วควรมีความรู้เกี่ยวกับช่วงเวลาที่เหมาะสมในการให้นมบุตร คือให้ตามเวลา และให้เมื่อบุตรต้องการ อย่างไรก็ตามในการให้นมบุตรไม่ควรยึดตามเวลามากเกินไป เพราะบุตรอาจหิวก่อนเวลาได้ ถ้าปล่อยให้บุตรร้องจนกว่าจะถึงเวลาให้นม จะทำให้บุตรอ่อนเพลีย

1.2 การดูแลบุตรให้ได้รับความสุขสบาย บิดามีส่วนสำคัญในการดูแลบุตรให้ได้รับความสุขสบายทางด้านร่างกาย ตลอดจนมีส่วนช่วยเหลือมารดาในการเลี้ยงดูบุตร ได้แก่ การอุ้มและมีปฏิสัมพันธ์กับบุตร การดูแลให้บุตรพักผ่อนนอนหลับโดยมีส่วนร่วมในการจัดสถานที่และสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับการนอนของบุตร การดูแลรักษาความสะอาดของร่างกาย ซึ่งบิดาควรเป็นผู้อาบน้ำให้บุตรด้วยตนเอง หรือมีส่วนช่วยเหลือมารดาในขณะอาบน้ำ เพื่อเป็นการเรียนรู้บุตรด้วยตนเองดีขึ้น บิดาควรมีการจัดหาเสื้อผ้าและดูแลเกี่ยวกับการสวมใส่เสื้อผ้าของบุตร นอกจากนั้น บิดาควรมีการจัดเตรียมเครื่องใช้สำหรับบุตรให้เหมาะสมด้วย

1.3 การดูแลบุตรขณะที่บุตรมีอาการไม่สุขสบายหรือเจ็บป่วยเล็กน้อย บิดาควรมีการสังเกตที่ดีเกี่ยวกับภาวะสุขภาพโดยทั่วไปของบุตร และควรมีส่วนช่วยเหลือภรรยาในการดูแลบุตร เมื่อมีอาการไม่สุขสบายหรือมีอาการเจ็บป่วยเกิดขึ้น อาการไม่สุขสบายหรืออาการเจ็บป่วยที่พบบ่อยในทารกได้แก่ การร้องไห้ การสำรอก อาเจียน ลื่นเป็นผ้า ผิวน้ำเป็นผื่น ผด ท้องเสีย ท้องผูก ท้องอืด ปวดท้อง

2. การป้องกันอันตรายที่อาจเกิดขึ้นกับบุตร เป็นการดูแลป้องกันอันตรายต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นแก่บุตร ได้แก่ อุบัติเหตุทั้งภายในและภายนอกบ้าน ซึ่งอาจเกิดจากสิ่งของเครื่องใช้ประจำวันภายในบ้าน ของมีคม ของใช้ หรือของเล่นบางอย่าง อุบัติเหตุอาจเกิดจากการอยากรู้อยากเห็นของทารก รวมทั้งความประมาทเลินเล่อของบิดามารดา บิดามีส่วนในการป้องกันอุบัติเหตุแก่บุตร ดังนี้

- ไม่ทิ้งบุตรไว้ลำพังคนเดียวไม่ว่าที่ใดเวลาใด เพราะอาจเกิดอุบัติเหตุได้
- คอยระวังไม่ให้มีสิ่งกีดขวางขัดขวางการหายใจของบุตรขณะนอน
- สิ่งของต่าง ๆ ที่อาจเกิดอันตรายแก่บุตร ควรเก็บให้เรียบร้อยไม่ควรให้อยู่ในที่บุตรหยิบฉวยได้ง่าย

- ควรเลือกของเล่นชนิดสีไม่ลอก ไม่มีสารตะกั่วหรือแตกหักง่าย ขนาดไม่เล็กจนเกินไป เพราะบุตรมักจะคว้าใส่ปาก นอกจากนั้นควรหมั่นทำความสะอาดของเล่นอย่างสม่ำเสมอ
- ควรมีการส่งเสริมให้บุตรมีภูมิคุ้มกันโรค โดยการพาบุตรไปรับวัคซีนตามนัด หรือสนับสนุนให้มารดาพาบุตรไปรับวัคซีน เพื่อป้องกันโรคต่าง ๆ

3. การส่งเสริมพัฒนาการของบุตร การที่บุตรจะเจริญเติบโตและมีพัฒนาการที่ดีทั้งด้านร่างกาย สติปัญญา จิตใจ อารมณ์และสังคมนั้น บิดาจะเป็นผู้ที่มีอิทธิพลและมีบทบาทสำคัญมากในการส่งเสริมพัฒนาการให้บุตร ซึ่งการส่งเสริมพัฒนาการให้บุตรจะเป็นไปตามลำดับของแต่ละวัย และครอบคลุมถึงพัฒนาการด้านต่าง ๆ ดังนี้

3.1 พัฒนาการด้านร่างกายและการเคลื่อนไหว ซึ่งครอบคลุมถึงพัฒนาการทางสรีระร่างกาย ความสามารถในการเปลี่ยนอิริยาบถ การทรงตัว หรือความสามารถในการเคลื่อนไหวอย่างละเอียด และเฉพาะเจาะจงของตา หู มือ หรือการประสานของตาและมือ ดังนั้นบิดาควรส่งเสริมพัฒนาการด้านต่าง ๆ ดังนี้ ได้แก่ การเปิดโอกาสให้บุตรช่วยตัวเองในการลุก นั่ง คลาน ยืน เดิน และวิ่ง ให้มีโอกาสดำเนิน สัมผัส วัตถุของเล่นที่มีคุณสมบัติแตกต่างกัน ฝึกให้มีการใช้สายตาในการมองวัตถุที่เคลื่อนไหว เป็นต้น

3.2 พัฒนาการด้านภาษา เป็นการเปลี่ยนแปลงความสามารถเกี่ยวกับการติดต่อระหว่างบุคคลกับผู้อื่น ซึ่งอาจเป็นภาษาพูด หรือท่าทางก็ได้ บิดาควรมีการส่งเสริมพัฒนาการ ดังนี้ การพูดคุย เรียกชื่อ และร้องเพลงให้ฟัง ฝึกให้บุตรออกเสียง และฝึกให้เข้าใจคำต่าง ๆ ที่คุ้นเคยในชีวิตประจำวัน เป็นต้น

3.3 พัฒนาการด้านสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงความสามารถในด้านการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับบุคคลอื่น และช่วยเหลือตนเอง คือ สอนให้บุตรรู้จักช่วยเหลือตนเอง ฝึกให้รู้จักการสร้างความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น เช่น การทักทาย การลา การไหว้ การช่วยให้บุตรคุ้นเคยรู้จักกับคนแปลกหน้า เป็นต้น

การมีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรกับพฤติกรรมการเลี้ยงดูบุตรของบิดา

ในสังคมไทยมีผู้ชายส่วนน้อยที่ได้รับการเตรียมพร้อมในเรื่องการเลี้ยงดูบุตร ร้อยละ 23 ที่บิดาเคยได้รับความรู้หรือคำแนะนำเกี่ยวกับการดูแลทารก และพบว่าร้อยละ 53 บิดาไม่เคยได้รับความรู้หรือคำแนะนำเกี่ยวกับการดูแลทารก (สุดาพร วิราภกุล, 2538) โดยวิถีชีวิตดั้งเดิม ส่วนใหญ่ไม่ได้คาดหวังให้ผู้ชายปฏิบัติบทบาทการเลี้ยงดูบุตร ผู้ชายจึงมีประสบการณ์ด้านการดูแลบุตรโดยตรงน้อย ซึ่งมักจะเป็นปัญหาเมื่อต้องปฏิบัติหน้าที่เลี้ยงดูบุตรด้วยตนเอง ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา การกระตุ้นเตือนจากสังคม เรียกร้องและต้องการให้บิดามีส่วนร่วมเลี้ยงดูลูกมากขึ้น

โดยนโยบายและแผนงานหลักสตรียะยาว พ.ศ. 2535-2554 และนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาศาสนาครอบครัว พ.ศ. 2547-2554 ด้านการพัฒนาครอบครัวของสังคมไทย ส่งเสริมบทบาทการมีส่วนร่วมของสมาชิกในครอบครัวโดยเฉพาะผู้ชายให้มีความภาคภูมิใจในบทบาทของพ่อ สนับสนุนการเป็นพ่อที่มีคุณภาพ มีส่วนร่วมในการวางแผนครอบครัวมากขึ้น ซึ่งการยอมรับบทบาทดังกล่าวของบิดาจะเกิดขึ้นภายหลังจากที่ผู้เป็นพ่อได้ผสมผสานบทบาทตามการรับรู้ของตนเองร่วมกับความเข้าใจอย่างแท้จริงถึงบทบาทที่สังคมคาดหวัง จนกระทั่งมีจิตสำนึกของการเป็นพ่อเกิดขึ้นภายในตนเอง จะนำไปสู่การปฏิบัติตามบทบาทการเป็นพ่อตามที่สังคมคาดหวัง โดยปราศจากความขัดแย้งหรือข้อโต้แย้งใด ๆ

การให้ความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการและบทบาทการเป็นบิดา โดยการจัดเป็นกลุ่ม เปิดโอกาสให้บิดาได้ซักถามปัญหา ข้อข้องใจต่าง ๆ ให้บิดาได้รับรู้ถึงประสบการณ์จริงของแต่ละบุคคล เช่น การเชิญบิดาที่ประสบความสำเร็จในการปรับตัวสู่บทบาทการเป็นบิดามาพูดคุยถึงประสบการณ์ปัญหา อุปสรรค และวิธีการเผชิญปัญหาของเขาให้บิดาด้วยกันได้รับฟัง จะทำให้ให้บิดาเกิดความมั่นใจและเตรียมพร้อมที่จะเผชิญกับเหตุการณ์ในอนาคตได้อย่างเหมาะสม การกระตุ้นให้บิดาได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้และสามารถให้ความช่วยเหลือมารดาได้อย่างเหมาะสม เป็นการส่งเสริมสัมพันธ์ภาพระหว่างบิดา-มารดาและบุตร ตั้งแต่ระยะแรกหลังคลอดหรือภายใน 3 วันแรกหลังคลอด ซึ่งเป็นระยะที่สำคัญที่สุดต่อการสร้างสัมพันธ์ภาพระหว่างบิดาและทารก สนับสนุนให้บิดาได้มีโอกาสแสดงความสามารถในการเลี้ยงดูบุตรให้มากที่สุดเท่าที่ต้องการ บิดารู้สึกถึงควมมีคุณค่าในตนเอง และการจัดหน่วยหลังคลอดให้บิดา มารดาและบุตรสามารถอยู่ด้วยกันตลอดเวลา (Rooming in) (Bill, 1980) มีการติดตามเยี่ยมบ้าน เพื่อให้คำแนะนำเพิ่มเติมโดยเฉพาะในบิดา มารดาที่มีบุตรคนแรก หรือการจัดให้คำแนะนำแก่บิดาทางโทรศัพท์ จะช่วยให้บิดาสามารถปรับตัวในการเลี้ยงดูบุตรในระยะต่อไป (พูนสุข ช่วยทอง, 2548)

การฝึกทักษะในการเลี้ยงดูบุตรให้แก่บิดา โดยเปิดโอกาสให้บิดาได้เข้ามาฝึกปฏิบัติการเลี้ยงดูบุตรของตนด้วยตนเองร่วมกับมารดา เช่น การอาบน้ำ สระผม เปลี่ยนผ้าอ้อม และอุ้มทารก เป็นต้น พร้อมทั้งให้ความรู้ คำแนะนำ และให้กำลังใจในการปฏิบัติแก่บิดา เพื่อให้เกิดความมั่นใจที่จะเลี้ยงดูบุตรต่อไป แจกหนังสือโดยมีรูปภาพของบิดารวมอยู่ด้วย เพื่อให้บิดาใช้เป็นคู่มือในบทบาทของบิดาในการเลี้ยงดูบุตร เป็นการกระตุ้นให้บิดาได้ตระหนักถึงความสำคัญของตนเอง เกิดความสำนึกในหน้าที่ที่ตนเองต้องรับผิดชอบร่วมกับมารดา เสริมสร้างกำลังใจแก่บิดา โดยการจัดกลุ่มให้คำแนะนำ บริการ เปิดโอกาสให้บิดาได้แสดงความคิดเห็น ความรู้สึกต่อบทบาทหรือเหตุการณ์ที่เผชิญอยู่ ให้กำลังใจ สร้างความมั่นใจ และชี้แนะแนวทางการเผชิญปัญหาด้วยตนเอง เพื่อให้บิดารู้สึกเป็นอิสระในการตัดสินใจปัญหาด้วยตนเอง ทำให้เกิดความมั่นใจและความกล้าที่จะรับผิดชอบ

ครอบครัวได้มากขึ้น อีกทั้งส่งเสริมมารดาให้กระตุ้น สนับสนุน และชักจูงบิดาให้เข้ามามีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรอย่างจริงจัง สร้างและเปิดโอกาสให้บิดาได้มีส่วนในการเลี้ยงดูบุตรบ้าง โดยไม่เข้มงวดมากเกินไปและไม่เข้าไปควบคุม หรือใช้วิธีออกคำสั่งกับบิดา ชักชวนให้บิดามีเวลาได้พูดคุยกับบุตรทุกวัน ช่วยให้บิดาได้เรียนรู้เข้าใจอารมณ์ของบุตร ยอมรับและเรียนรู้วิธีการเลี้ยงดูบุตรจากบิดาบ้าง เพื่อให้บิดาเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจ และคอยกระตุ้นให้บิดาได้นึกถึงความสุขในการเลี้ยงดูบุตรของการบิดา เป็นการให้บิดาปฏิบัติได้อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอต่อไป (พูนสุข ช่วยทอง, 2548)

จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรของบิดา จากผลการศึกษาพบว่า บิดาส่วนใหญ่ใช้เวลาหลังเลิกงานหรือวันหยุดสุดสัปดาห์อยู่กับบุตรวันละ 45-50 นาที (Ninio & Rinott, 1988) ถ้าบิดามีส่วนร่วมในการเลี้ยงดูบุตรสัปดาห์ละ 3 ครั้งหรือมากกว่า 3 ครั้ง จะถือว่าบิดามีส่วนร่วมสูง (Higher involvement) (Boechler, Harrison & Evans, 2003) จากการศึกษาของศรีสมร ภูมณสกุลและคณะ (2549) พบว่าบิดาโปรแกรมการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของบิดาในการเลี้ยงดูบุตรจำนวน 60 รายมีค่าเฉลี่ยความสามารถในการเลี้ยงดูบุตรและความพึงพอใจในบทบาทการเป็นบิดาในระยะหลังคลอดสูงกว่ากลุ่มควบคุมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .05, .01 ตามลำดับ เช่นเดียวกับกับกลุ่มบิดามารดาหลังคลอดปกติ จำนวน 40 คนที่ได้รับโปรแกรมการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของบิดาของ ศิริรัตน์ อังคะนาวิณ (2544) ด้วยการสอนบรรยาย สาธิตและให้บิดามารดาปฏิบัติตาม และมีการติดตามเยี่ยมบ้าน ทำให้บิดาแสดงบทบาทในการเลี้ยงดูบุตรในสัปดาห์ที่ 8 และ 12 อยู่ในระดับมาก และมีความแตกต่างกับกลุ่มที่ได้รับการสอนตามปกติ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .05 และทำให้มารดาหลังคลอดมีแบบแผนในการเลี้ยงดูบุตรด้วยนมมารดาเพียงชนิดเดียว มีระยะเวลาจนถึง 12 สัปดาห์

การศึกษา ของเยาวลักษณ์ แฉขุนทด (2539) เรื่องการส่งเสริมบทบาทการเป็นบิดาที่มีบุตรคนแรก จำนวน 90 คน ด้วยการอุ้มบุตรในท่าต่าง ๆ การอาบน้ำ และการเลี้ยงดูบุตร พบว่า บิดาในระยะหลังคลอดมีพฤติกรรมการเลี้ยงดูบุตรสูงกว่ากลุ่มควบคุมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .001 การศึกษาการสอนโดยใช้หุ่นจำลองทารกแรกเกิดร่วมกับการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบิดาและมารดาของ ผ่องศรี การดี (2539) พบว่า กลุ่มบิดาที่มีบุตรคนแรก จำนวน 30 คน มีความรู้ เจตคติ และทักษะในการดูแลทารกแรกเกิดของบิดาภายหลังการสอนสูงกว่าก่อนการสอน และสูงกว่ากลุ่มที่ได้รับการสอนตามปกติ และการศึกษาของบังอร ศุภวิทิตพัฒนา (2536) กับบิดาที่มีบุตรอายุระหว่าง 1 ปีถึง 1 ปีครึ่ง จำนวน 200 ราย พบว่า การรับรู้พัฒนาการของบิดาและการสนับสนุนจากคู่สมรสมีความสัมพันธ์ทางบวกและสามารถร่วมทำนายพฤติกรรมการเลี้ยงดูบุตรของบิดาได้ ร้อยละ 16.40 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .001, .05 ตามลำดับ

สัมพันธภาพระหว่างบิดา มารดาและบุตร

ความหมายของสัมพันธภาพ

คำว่า สัมพันธภาพ มีความหมายตรงกับภาษาอังกฤษหลายคำ ได้แก่ Relation, Attachment เป็นต้น โดยมีความหมาย ดังนี้

สัมพันธภาพ (Relation) หมายถึง ความผูกพัน ความเกี่ยวข้อง (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน, 2542)

สัมพันธภาพ (Relation) หมายถึง กระบวนการที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลที่เกี่ยวข้องและผูกพันกัน (จันทิมา ชินสร้อย, 2550)

สัมพันธภาพ (Attachment) หมายถึง ความผูกพันระหว่างบุคคล 2 บุคคลที่เกิดขึ้นตลอดไปและการสร้างความพึงพอใจซึ่งกันและกัน (Klaus & Kennell, 1976)

สัมพันธภาพ (Attachment) เป็นพฤติกรรมความผูกพันระหว่างบิดาและมารดาที่มีต่อบุตร ซึ่งบิดามารดาและบุตรมีปฏิสัมพันธ์ตอบสนองซึ่งกันและกัน

ดังนั้นสัมพันธภาพ หมายถึง กระบวนการที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคล 2 บุคคลที่เกี่ยวข้องผูกพันกันตลอดเวลา จากการสร้างความพึงพอใจ และมีปฏิสัมพันธ์ตอบสนองซึ่งกันและกัน

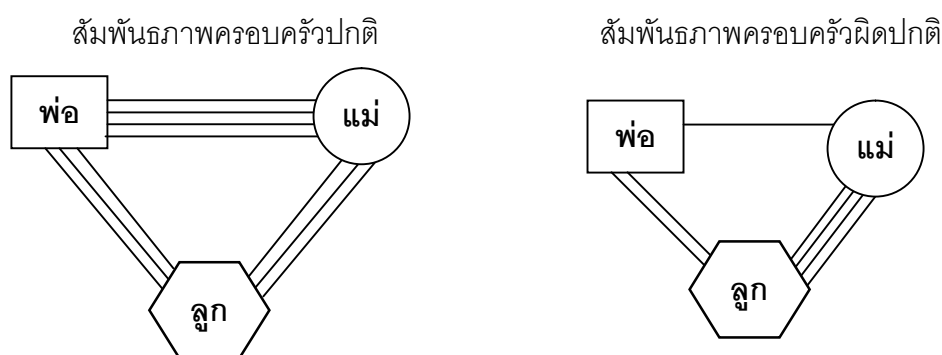
โดยสรุปสัมพันธภาพระหว่างบิดา มารดาและบุตร หมายถึง กระบวนการที่เกิดความรู้สึก ความผูกพันระหว่างสมาชิกในครอบครัว ที่ประกอบด้วยบิดามารดาและบุตร เริ่มต้นด้วยความรู้สึก ความผูกพันระหว่างสามี ภรรยา และความรู้สึกความผูกพันที่บิดา มารดามีต่อบุตรขณะอยู่ในครรภ์ และความรู้สึก ความผูกพันระหว่างบิดามารดาและบุตรในระยะหลังคลอด

สัมพันธภาพระหว่างบิดา มารดาและบุตรในครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร

สัมพันธภาพระหว่างบิดา มารดาและบุตรเป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์มากต่อความเป็นอยู่ และความสุขของครอบครัว คู่สามีภรรยาหรือบิดามารดาต้องพยายามสร้างความสัมพันธ์อันดีแก่กัน และพยายามรักษาความสัมพันธ์ให้คงอยู่ เพราะสัมพันธภาพของสมาชิกในครอบครัวเป็นเสมือนสายใยเชื่อมโยงความรัก ความเอาใจใส่ และความเอื้ออาทรให้แก่สมาชิกในครอบครัว ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์หรือความผูกพันในครอบครัวนี้ มาพัฒนาเป็นแนวทางในการประเมินความผิดปกติของครอบครัว โดยเขียนผังลักษณะความผูกพัน เพื่อแสดงสัมพันธภาพระหว่างสมาชิกในครอบครัว ซึ่งแบ่งออกเป็น 5 ลักษณะ แสดงตามเส้นความผูกพันของสมาชิกในครอบครัว โดยเส้นตรง 4 เส้น 3 เส้น 2 เส้น 1 เส้นและเส้นหยัก หมายถึง ความผูกพันมาก ปานกลาง น้อย น้อยมาก และเข้ากันไม่ได้ตามลำดับ (Wright & Leahey, 1985 อ้างใน รุจา ภูไพบูลย์, 2541)

ครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตรที่ปกติ ควรมีพฤติกรรม และความรู้สึก ความผูกพันของสามี ภรรยาที่ใกล้ชิดกันในฐานะคู่สมรส ที่ควรมีสัมพันธภาพระหว่างคู่สมรสอยู่ในระดับค่อนข้างมาก และเริ่มมีการสร้างความผูกพันกับบุตร สัมพันธภาพครอบครัวของครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตรนั้น ประกอบด้วย สัมพันธภาพของคู่สมรสที่ดีแต่เดิมก่อนมีบุตรหรือสัมพันธภาพระหว่างบิดาและมารดา อยู่ในระดับมากหรือปานกลาง ประกอบด้วยเส้นความผูกพันของทั้งสามีและภรรยาเท่า ๆ กันและ สัมพันธภาพที่สร้างขึ้นใหม่ของบิดา มารดากับบุตรที่เกิดใหม่ประกอบด้วยสัมพันธภาพระหว่างบิดา และบุตร กับสัมพันธภาพระหว่างมารดาและบุตรอยู่ในระดับปานกลาง หรืออยู่ในระดับที่เท่า ๆ กัน ของทั้งบิดาและมารดาต่อบุตร เพื่อให้เกิดสมดุลในครอบครัว จะถือว่าครอบครัวนั้นมีความผูกพัน ปกติหรือมีสัมพันธภาพครอบครัวที่เหมาะสมในครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร

ซึ่งในครอบครัวที่มีความผูกพันผิดปกติ จะเห็นว่ามารดาผูกพันกับบุตรมากเกินไป จนไม่ สนใจสามีเท่าที่ควร และสามีก็ไม่ค่อยผูกพันกับทั้งภรรยาและบุตร ดังเส้นความผูกพันของบิดาและ มารดาลดลงจากเดิมก่อนมีบุตร และมารดาสร้างเส้นความผูกพันที่บุตรเพิ่มขึ้น แต่เส้นความผูกพัน ระหว่างบิดาและบุตรลดลง (รุจา ภูไพบูลย์, 2541) ดังแผนภาพที่ 4 หากบิดาไม่สนใจให้ความ ช่วยเหลือมารดาแล้วจะมีปัญหาในการปรับบทบาทเพื่อเป็นบิดาที่ดี มีผลขัดขวางสัมพันธภาพ ระหว่างบิดาและบุตรได้ ดังนั้นในการให้ความช่วยเหลือมารดาในระยะต่าง ๆ ตั้งแต่ตั้งครรภ์จนถึง ระยะเลี้ยงดูบุตร

แผนภาพที่ 4 แสดงสัมพันธภาพครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร (รุจา ภูไพบูลย์, 2541)

สัมพันธภาพระหว่างบิดาและมารดาในครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร

ก่อนมีบุตรสัมพันธภาพของคู่สมรสเป็นรากฐานที่สำคัญของครอบครัวและเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการแสดงบทบาทเป็นบิดา มารดาในระยะตั้งครรภ์ โดยจะเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านบวกและด้านลบ (May & Mahlmeister, 1994) ดังนั้นหากสามี ภรรยา มีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน และยินดีต่อการมีสมาชิกใหม่จะทำให้ภรรยามีความสุขและเป็นมารดาที่ดี แต่ถ้าสัมพันธภาพระหว่างหญิงตั้งครรภ์กับสามีไม่ดี ชีวิตสมรสไม่ราบรื่น สามีปฏิเสธการรับรู้และความผิดชอบ จะทำให้หญิงตั้งครรภ์มีความรู้สึกว่าตนเองไร้ค่า เกิดการตั้งครรภ์หรือไม่ต้องการบุตร ซึ่งมีผลทำให้สัมพันธภาพระหว่างสามี ภรรยาเปลี่ยนแปลงไป สามีบางคนอาจรู้สึกอิจฉาบุตรในครรภ์และเรียนรู้ที่จะจัดการกับความรู้สึกทางลบ แต่ถ้าหากสามีรู้สึกว่าเขาเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อภรรยาและครอบครัวเพิ่มความสนใจ เอาใจใส่ภรรยา ซึ่งจะทำให้สามีพัฒนาสู่การเป็นผู้ใหญ่อย่างสมบูรณ์ นอกจากนี้สามีต้องปรับตัวด้านความสัมพันธ์ทางเพศให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ ของภรรยา ซึ่งจะทำให้ไม่เกิดปัญหาสัมพันธภาพกับคู่สมรส (วิไลพรรณ สวัสดิ์พาณิชย์, 2546; วิรัตน์ โปธิสารวรรณ, 2546; ปราณี พงศ์ไพบูลย์, 2545)

ในระยะหลังจากที่บุตรคนแรกคลอดจึงเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงของชีวิตสมรสและครอบครัวอย่างมาก คู่สมรสจะประสบกับความเครียดหลายอย่าง จากสามี ภรรยา ยังขาดทักษะในการแก้ปัญหาครอบครัว ทำให้คุณภาพชีวิตสมรสระยะหลังคลอดบุตรมีแนวโน้มลดลง (Goldberg, 1988; อมรรรัตน์ สว่างเกตุ, 2547) คู่สามีภรรยา มีความอดทนต่อกันน้อยลงจากการประสบกับความเครียดหลายอย่างในชีวิตประจำวัน อาจเกิดปัญหาสัมพันธภาพระหว่างสามี ภรรยา ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการตอบสนองของภรรยาและบุตรหลังคลอด พบว่าบิดาบางคนอาจมีภาวะซึมเศร้าในระดับอ่อนถึงปานกลางได้ (Jones, Benson, & Bobak, 1981; Goodman, 2005) อาจมีสาเหตุส่งเสริมมาจาก ระยะหลังคลอดจุดความสนใจจะอยู่ที่บุตรและมารดา คนอื่น ๆ จึงลืมบิดา ทำให้บิดาเกิดความคับข้องใจ เครียด น้อยใจ (Eisenberg, Murkoff & Hathway, 1996) การนอนหลับไม่เพียงพอ กังวลเกี่ยวกับด้านเศรษฐกิจ มีความรู้สึกไม่มั่นคงในความสามารถของการเป็นบิดาและมีความลำบากในการปรับตัวด้านสัมพันธภาพกับภรรยา (วิไลพรรณ สวัสดิ์พาณิชย์, 2546)

จากการที่บิดารู้สึกว่าบุตรแย่งความรักความสนใจจากภรรยาไป ทำให้บิดาบางคนแสดงพฤติกรรมไม่สนใจบุตร ผลคือ สัมพันธภาพระหว่างสามีภรรยาตึงเครียด (รุจา ภูไพบูลย์, 2541) ส่งผลถึงสัมพันธภาพครอบครัว โดยพบว่าค่าดัชนีด้านสัมพันธภาพที่อบอุ่นในครอบครัวลดลงจากร้อยละ 80.85 ในปี 2539 เป็นร้อยละ 67.49 ในปี 2545 และยิ่งลดลงเป็นร้อยละ 63.95 ในปี 2551 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552; สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว, 2546; สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว, 2550)

การเลี้ยงดูบุตรในปัจจุบันยังแตกต่างไปจากอดีต โดยสังคมคาดหวังให้บิดาทำหน้าที่ในการช่วยเหลือเลี้ยงดูบุตรและดูแลงานต่าง ๆ ภายในบ้านเพิ่มมากขึ้น ถ้าหากบิดาที่ไม่สามารถปรับตัวได้ และโยนความรับผิดชอบทั้งหมดในการเลี้ยงดูบุตรให้แก่มารดา และไม่สามารถที่จะสร้างสัมพันธภาพกับบุตรได้ รวมทั้งอาจจะใช้กลไกการปรับตัวที่ไม่เหมาะสม เช่น ใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่นอกบ้าน เป็นต้น ทำให้มารดาขาดแหล่งสนับสนุน ให้กำลังใจ และเพิ่มความเครียดให้ได้ ซึ่งจะทำให้สัมพันธภาพระหว่างมารดาและบุตรเป็นไปอย่างลำบากมากขึ้น (นุจรี เนตรทิพย์และคณะ, 2538)

ปัญหาสัมพันธภาพคู่สมรสที่พบบ่อยเกี่ยวกับการเลี้ยงดูบุตร (อุมาพร ตรังคสมบัติ, 2545)

1. การร่วมกันแบ่งภาระในการเลี้ยงดูบุตร ในหลายครอบครัวสามีปล่อยให้ภรรยาต้องรับผิดชอบ ทำหน้าที่เลี้ยงดูบุตรเป็นส่วนใหญ่ โดยสามีให้ความช่วยเหลือน้อยมากหรือไม่ได้ช่วยเหลือ โดยส่วนมากผู้หญิงมีความคาดหวังว่าสามีจะช่วยแบ่งเบาภาระอย่างเท่าเทียมกัน เพราะ “ลูกเป็นของทั้งสองคน” และหากสามีไม่ได้ให้ความช่วยเหลือในการเลี้ยงดูบุตรเท่าที่ควร อาจส่งผลให้ความสัมพันธ์ของคู่สมรสลดลงได้

2. ภรรยาทุ่มเทเวลาให้กับบุตรมากเกินไปจนไม่มีเวลาให้กับสามี คือ การภรรยาดูแลเอาใจใส่สามีลดลงกว่าที่เคยปฏิบัติ อาจทำให้สามีเกิดความรู้สึกถูกทอดทิ้งได้

3. ภาระในการดูแลบุตรทำให้คู่สมรสไม่มีเวลาให้กันเท่าที่ควร ส่งผลให้ความใกล้ชิดผูกพันในชีวิตคู่ลดลง แม้จะมีความใกล้ชิดผูกพันแบบพ่อแม่ลูกก็ตาม แต่การใช้เวลาร่วมกันตามลำพังฉันสามีภรรยาก็เป็นสิ่งสำคัญในชีวิตคู่

4. ความขัดแย้งในการเลี้ยงดูบุตร สามีภรรยาอาจมีความเห็นไม่ตรงกันบ่อยครั้งในการเลี้ยงดูบุตร เช่น สามีต้องการหัดให้บุตรช่วยเหลือตนเอง แต่ภรรยาคิดว่าบุตรยังเล็กเกินไปจึงพยายามช่วยทุกอย่าง ความขัดแย้งดังกล่าวมักทำให้เกิดความไม่พอใจกัน และมีผลต่อความสัมพันธ์ในชีวิตคู่ เป็นต้น

สัมพันธภาพของคู่สมรสที่เริ่มลดลงอาจเป็นที่มาของการสิ้นสุดความอดทนในการที่จะครองชีวิตคู่หรือครอบครัวลง โดยพบว่า โดยพบว่ามีอัตราการหย่าร้างเพิ่มสูงขึ้นในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาจากปี 2541 ถึงปี 2551 คิดเป็น 1.6 เท่าหรือร้อยละ 38 (สถิติการจดทะเบียนครอบครัว พ.ศ. 2536-2551) ดังนั้น สามีภรรยาในระยะหลังคลอดจึงจำเป็นต้องสร้างสัมพันธภาพครอบครัวที่ดีด้วยการสื่อสาร พูดคุย หาโอกาสทำกิจกรรมร่วมกันและอยู่ด้วยกันตามลำพัง เพื่อเสริมสร้างความรู้สึกใหม่ ๆ ที่ดีงามต่อกัน การสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเวลาว่าง โดยเฉพาะช่วงเวลาก่อนนอน ควรนอนคุยกันสักวันละ 10-20 นาที และเข้านอนพร้อมกันจะทำให้ความรักสดชื่นขึ้น เป็นต้น (พูนสุข ช่วยทอง, 2548; วิรัตน์ โพธิสารวรารักษ์, 2546; อุมาพร ตรังคสมบัติ, 2545)

สัมพันธภาพระหว่างบิดาและมารดา ประเมินได้จาก การปฏิสัมพันธ์และการทำบทบาทหน้าที่ในชีวิตสมรส การปรับตัวของคู่สมรส (Spinier, 1976 อ้างใน วัจมาย สุขวนวัฒน, 2541) ดังนี้

1. ความเห็นพ้องกันของคู่สมรส (Dyadic consensus) การมีค่านิยมพื้นฐานและเป้าหมายในชีวิตสมรสที่สอดคล้องกัน ก่อให้เกิดความพึงพอใจกัน ช่วยให้การกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันในเรื่องการพักผ่อนหย่อนใจ ศาสนา ปรัชญาชีวิต เพื่อน การเลี้ยงดูบุตรและการเงินของครอบครัว
2. ความพึงพอใจในคู่สมรส (Dyadic satisfaction) เป็นการที่สามีและภรรยาได้รับความสุข ความสบายใจ จากสิ่งที่คาดหวังไว้เป็นจริง รวมทั้งพอใจต่อการตอบสนอง มีพฤติกรรมทางเพศที่สอดคล้องกันกับความต้องการของอีกฝ่าย
3. ความกลมเกลียวของคู่สมรส (Dyadic cohesion) คู่สมรสต้องมีความรับผิดชอบกันภายในครอบครัวด้วยความเต็มใจ เสียสละ คอยช่วยเหลือกัน ใช้เวลาว่างทำกิจกรรมร่วมกัน การพูดคุยปรึกษาหารือกัน การแบ่งภาระหน้าที่ภายในครอบครัว จะทำให้สามีภรรยามีความผูกพันกันมากขึ้น
4. การแสดงความรัก (Affectional expression) ความรัก ความเอาใจใส่ ห่วงใยกับความสุขเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ รู้จักผ่อนหนักผ่อนเบาและมีความอดทน การแสดงออกทางเพศสัมพันธ์

สัมพันธภาพระหว่างบิดาและบุตร

ความรู้สึกผูกพันที่บิดามีต่อบุตรทำให้บิดามีพฤติกรรมแสดงการมีปฏิสัมพันธ์กับบุตรแรกเกิด ก็ยังทำให้บิดาเพิ่มความรู้สึกผูกพันกับบุตรมากขึ้นเรื่อย ๆ (Greenberg & Morris, 1974) ซึ่งความผูกพันที่บิดามีต่อบุตรในหลายรูปแบบ สรุปพฤติกรรมของความผูกพันระหว่างบิดาและบุตร (Miller & Brooten, 1977) ซึ่งสอดคล้องกับแบบวัดสัมพันธภาพระหว่างบิดาและทารก (Affectional Relationship Questionnaires: ARQ) ของบิลล์ (Bill, 1980) ที่พัฒนามาจากแนวคิดของกรีนเบอร์กและมอร์ริส (Greenberg & Morris, 1974) และแนวคิดของคลอสและคณะ (Klaus, et al., 1970) ประกอบด้วยความรู้สึก รักใคร่ผูกพันระหว่างบิดาและบุตรทั้ง 5 ด้าน ดังนี้

1. การรับรู้ต่อหน้าตา ร่างกายของทารก (Visual awareness manifested)

การรับรู้ได้จากการสัมผัสทางประสาทสัมผัส (Sensation) บิดาสามารถรับรู้หน้าตาและร่างกายของทารกได้ด้วย การมองเห็น (Visual awareness) หรือการมองสำรวจบุตร (Inspection) การมองเห็นเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ ที่มีผลต่อการพัฒนาความผูกพันระหว่างบิดาและบุตร ครั้งแรกที่บิดามองเห็นบุตร บิดาจะใช้สายตาสำรวจร่างกายของบุตร เพื่อเปรียบเทียบกับลักษณะของบุตรที่เคยคิดฝันและจินตนาการไว้ ว่ามีอวัยวะต่าง ๆ ครบถ้วน มีส่วนใดที่คล้ายกับบิดา

หรือมารดา จากการศึกษพบว่า การมองเห็นบุตรของบิดาจะทำให้บิดาเกิดความรู้สึกประทับใจในตัวบุตร และก่อให้เกิดความรู้สึกผูกพันต่อบุตรเพิ่มขึ้นในระยะต่อไปด้วย (Greenberg & Morris, 1974)

2. ความสนใจและความผูกพันต่อกัน (*Distal contact manifested*)

ความสนใจและความผูกพันของบิดาที่มีต่อบุตร เป็นความรักใคร่ผูกพัน ความเอาใจใส่ที่บิดามีต่อบุตร ซึ่งสามารถสังเกตได้จากพฤติกรรม ดังนี้

1.1 การจ้องหน้าและประสานสายตา (*Enface position or eye to eye contact*)

เป็นพฤติกรรมที่ต่อเนื่องมาจากการมองเห็นบุตรของบิดา การที่บิดาจ้องหน้า จะมองเห็นการเคลื่อนไหวของลูกตาของบุตร (Eye movement) และมีการประสานสายตากับบุตร (Moor, 1983) ซึ่งเป็นสิ่งประทับใจบิดาเป็นอย่างมาก และจากการศึกษาพบว่าพฤติกรรมการประสานสายตาของบิดากับบุตรนั้นมีความแตกต่างกับพฤติกรรมของมารดาที่จะใช้ฝ่ามือรองรับศีรษะบุตรและคอยจัดให้ใบหน้าของบุตรตรงกับใบหน้าของตนเอง แต่บิดาจะคอยจ้องมองบุตรและจัดให้ใบหน้าของตนเองอยู่ในแนวเดียวกับใบหน้าของบุตรเสมอ (Miller & Bowen, 1982; Klaus & Kennel, 1982; Tonlinson, et al., 1991) เป็นพฤติกรรมที่แสดงให้เห็นว่าบิดาแสดงความรักและความสนใจและเกิดความรู้สึกผูกพันกับบุตร

1.2 การยิ้ม (*Smiling*) พฤติกรรมการยิ้มหรือการแสดงสีหน้ายิ้มแย้ม เป็นการ

แสดงออกถึงความรู้สึกพึงพอใจของบิดาที่มีต่อบุตร บิดายิ้มบ่อยครั้งเสมอเมื่อมีปฏิกิริยาตอบสนองของบุตร

1.3 การสื่อสาร (*Verbalization*) เป็นพฤติกรรมที่แสดงถึง ความสนใจและความ

ผูกพัน ที่บิดามีต่อบุตร จากการศึกษพบว่า บิดาจะมีการตอบสนองต่อเสียงร้องของบุตรเช่นเดียวกับมารดา แต่พฤติกรรมการแสดงออกแตกต่างกัน บิดาจะมีการส่งเสียงพูดกับบุตรในอัตราที่เร็วกว่า และมีจำนวนครั้งที่บ่อยกว่ามารดา (Parke, 1979 cited in Klaus & Kennel, 1982) พฤติกรรมการสื่อสารที่บิดามีต่อบุตรนั้นจะมีระดับเสียงที่เปลี่ยนแปลงไปมา ไม่แน่นอน และระหว่างที่บิดาส่งเสียงพูดคุยกับบุตรก็จะใช้นิ้วมือสัมผัสร่างกายบุตรพร้อมกับการแสดงสีหน้าประกอบด้วย ซึ่งจะทำให้เพิ่มความตื่นเต้นให้กับบุตร (Olds, et al., 1984) และเป็นการสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างบิดาและบุตรด้วย

3. การสัมผัส โอบอุ้มทารก (*Tactile awareness manifested*)

การสัมผัส (Tactile) และโอบอุ้มบุตร (Holding) เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดต่อการสร้างสัมพันธภาพระหว่างบิดากับบุตร เนื่องจากทำให้บิดามีความสุขและพึงพอใจมาก (Moor, 1981) ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกรักใคร่และผูกพันที่บิดามีต่อบุตร จากการศึกษการสังเกตพฤติกรรมการสัมผัสบุตรที่เปลือยกายในช่วง 15 นาทีแรกหลังคลอด พบว่าบิดาใช้ส่วนปลายนิ้วมือ

แต่บริเวณแขนและขาของบุตร หลังจากนั้นจึงเปลี่ยนมาใช้ส่วนฝ่ามือสัมผัสลูบไล้ร่างกายของบุตร (Rodholm & Larsson cited in Klaus & Kennel, 1982) สอดคล้องกับการศึกษาพฤติกรรม การสัมผัสของบิดามารดาจำนวน 36 คน ส่วนใหญ่บิดาจะเริ่มสัมผัสที่มือทารกก่อน แล้วสัมผัสหลังและ ศีรษะตามลำดับด้วยความนุ่มนวลเบามือ (Harrison & Wood, 1991) โดยพบว่าบิดาจะมีพฤติกรรมการสัมผัสจับต้องบุตรหลังคลอดทันที และหลังจากที่บิดา มารดาและบุตรได้อยู่ร่วมกัน (Tomlins, et al, 1991) หากบิดาได้มีโอกาสสัมผัสและโอบอุ้มบุตรช่วงสั้น ๆ หลังบุตรคลอด (Early contact) โดยเฉพาะในช่วงชั่วโมงแรกหรือวันแรกภายหลังคลอด บิดาจะมีความผูกพันกับบุตรในช่วง 3 เดือนแรกมากกว่าบิดาที่ไม่ได้สัมผัสและโอบอุ้มบุตร (Rodholm cited in Fortier, 1987, p. 129) บิดาที่ได้สัมผัสและจ้องมองบุตรเน้นระยะช่วงสั้น ๆ ในช่วงชั่วโมงแรก ๆ ในวันแรก ๆ ภายหลังบุตรคลอดนั้นบิดา จะมีการดูแลบุตรในช่วง 3 เดือนแรก มีความสำคัญต่อสัมพันธภาพระหว่างบิดา มารดาและบุตร ซึ่งจะมีผลต่อพัฒนาการในระยะต่อไป (Klaus & Kennel, 1976, p. 14)

4. การยอมรับความเป็นบุคคลของทารก (*Awareness of the infant's individuality manifested*)

เมื่อบิดาไม่มีการมองสำรวจบุตร พูดคุย โอบอุ้มบุตรแล้ว บิดาจะเกิดการรับรู้ว่าคุณสมบัติของ ตนนั้น มีลักษณะตัวที่แตกต่างและเหมือนกับเด็กทั่วไปอย่างไร เป็นผลการรับรู้ที่บิดาเกิดความ เข้าใจ และยอมรับในตัวบุตรมากขึ้น เป็นผลให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างบิดาและบุตรต่อไปใน อนาคต (Klaus & Kennel, 1982)

5. การยอมรับตนเองมากยิ่งขึ้น (*An increased sense of personal esteem*)

การยอมรับตนเองหรือความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง เป็นปัจจัยหนึ่งของความสามารถและ คุณสมบัติพื้นฐานในการประเมินตนเองของบิดา ว่าพอใจหรือไม่พอใจในตนเอง เป็นความรู้สึกว่า ตนเองมีความสามารถ มีความสำคัญ ประสบความสำเร็จในชีวิต และมีความภาคภูมิใจในตนเอง ดังนั้น บิดาที่มีสัมพันธภาพที่ดีกับบุตรของตนเอง จะมีความรู้สึกที่ เมื่อบุตรเกิดมานั้น ตนเองเป็น บุคคลที่มีความสามารถ มีความสำคัญ เกิดความภาคภูมิใจในตนเองและรู้สึกว่าตนเองประสบความสำเร็จในชีวิต (Greenberg & Morris, 1974)

จากการศึกษาผลการช่วยให้บิดาเกิดความรู้สึกคุ้นเคยกับบุตร ของ Bill (1980) พบว่าบิดา ที่มีการวางแผนสร้างสัมพันธภาพกับบุตร โดยมุ่งเน้นให้บิดาได้สัมผัสจับอุ้มบุตร (Physical contact) การจัดกิจกรรมให้บิดาได้กระทำการอาบน้ำ เปลี่ยนผ้าอ้อม ให้นมบุตรและจับบุตรเรอ ด้วย เครื่องมือประเมินความผูกพันระหว่างบิดาและบุตร โดยใช้แนวคิดของ กรีนเบิร์กและมอริส (Greenberg & Morris) และแนวคิดของคลอสและคณะ (Klaus, et al., 1970) พบว่าไม่แตกต่างจาก

กลุ่มควบคุม แต่กลุ่มที่ดูแลแบบอยู่ใกล้ชิดบุตรตลอดเวลา (Rooming in) มีคะแนนความผูกพันกับบุตรสูงกว่ากลุ่มที่ดูแลแบบไม่ได้อยู่ใกล้ชิดกับบุตรตลอดเวลา (Non Rooming in) แสดงว่าการมีโอกาใกล้ชิดบุตรเป็นเวลานาน และได้มีปฏิสัมพันธ์กันจะช่วยให้มีความผูกพันกันเพิ่มมากขึ้น

โดยที่บิดามีการแสดงออกในรูปแบบพฤติกรรมความผูกพัน การปฏิสัมพันธ์กับบุตร เช่นเดียวกับที่มารดา (Boven & Miller, 1980; Bowlby, 1988) จากการศึกษาพบว่าในระยะ 2-3 วันแรกที่บุตรคลอด บิดาที่เรียนรู้วิธีการเลี้ยงดูทารกแรกเกิด ได้ฝึกปฏิบัติกับลูกจริงในเรื่องการอุ้มบุตร ทำต่าง ๆ ร่วมกับมารดาพบว่าบิดาสามารถปฏิบัติได้ดีและที่สำคัญคือ บิดาเกิดความสนใจและมีความผูกพันต่อบุตร เพื่อสร้างเสริมให้บิดาเกิดความมั่นใจและเกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างบิดาและบุตร (พิทยา จารุพูนผลและคณะ, 2539) ซึ่ง โบเวนและมิลเลอร์ (Boven & Miller, 1980) และโบว์บี้ (Bowlby, 1988) กล่าวว่า ความผูกพันที่บิดามีต่อบุตร จะมีการแสดงพฤติกรรมความผูกพันเช่นเดียวกับที่มารดาแสดงต่อบุตร

การมีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรกับสัมพันธภาพระหว่างบิดา มารดาและบุตร

การมีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรของบิดาในระยะแรก ปัญหาเกิดจากความคาดหวังไม่ตรงกันของบิดามารดา เช่น มารดาอาจคาดหวังให้บิดามีหน้าที่ช่วยเลี้ยงดูบุตร แต่บิดาคิดว่าเป็นเรื่องที่มารดาควรกระทำเท่านั้น (พูนสุข ช่วยทอง, 2548; Clark, Affonso, & Harris, 1979) การเลี้ยงดูบุตรของบิดาก็สามารถเสริมได้ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันกับมารดา เพื่อเป็นแนวทางในการให้บริการหลังคลอดส่งเสริมการมีส่วนร่วมเลี้ยงดูบุตรของบิดา สร้างให้เกิดความผูกพันใกล้ชิด เป็นสายสัมพันธ์ พ่อ-ลูก-แม่ ผูกพัน

นอกจากจะมีความสำคัญต่อการเจริญเติบโตและพัฒนาการของบุตรแล้ว ยังมีผลต่อสัมพันธภาพของคู่สมรส และสัมพันธภาพระหว่างมารดาและบุตรด้วย ทั้งนี้เนื่องจากการมีส่วนร่วมของบิดาในการเลี้ยงดูบุตรตั้งแต่แรกเกิดจะเป็นการช่วยผ่อนคลายความตึงเครียด ทั้งทางร่างกายและจิตใจแก่มารดาในระยะหลังคลอด การให้ความช่วยเหลือสนับสนุน และปฏิบัติบทบาทได้อย่างเหมาะสมของบิดาทำให้บิดาได้รับการยอมรับจากมารดา บิดาไม่เกิดความรู้สึกถูกทอดทิ้ง ส่วนมารดาก็รู้สึกภาคภูมิใจ เกิดกำลังใจ บุตรได้รับการเลี้ยงดูเอาใจใส่ทั้งจากบิดาและมารดา ซึ่งมีผลต่อความผูกพันระหว่างบิดามารดาและทารก และมารดาที่ได้รับความรัก ความอบอุ่น และการได้รับการช่วยเหลือจากบิดาจะทำให้มารดามีสุขภาพจิตที่ดี สามารถเลี้ยงดูถ่ายทอดความรักความอบอุ่นให้แก่บุตรต่อไป (Friedman, Bowden, & Jones, 2003; Palkavitz, 1985; อมรรัตน์ สว่างเกตุ, 2547)

การสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างบิดา มารดาและบุตร จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่บิดามารดา จะต้องเรียนรู้พฤติกรรมการแสดงต่าง ๆ ของบุตร มีความชื่นชม ความสุขใจในการเลี้ยงดูอุ้มชูและพูดคุยกับบุตร รวมทั้งคงไว้ซึ่งสัมพันธภาพที่ดีระหว่างสามีภรรยาด้วย คู่สามีภรรยาที่มีความรัก เข้าใจ และเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน ย่อมก่อให้เกิดความอบอุ่นและมั่นคงของครอบครัว เมื่อภรรยา คลอดบุตร สามีจะช่วยประคับประคองจิตใจภรรยา ให้สามารถปรับตัวต่อบทบาทการเป็นภรรยาและ มารดาได้พร้อม ๆ กันอย่างสมบูรณ์ นอกจากสัมพันธภาพระหว่างสามี ภรรยาจะมีผลต่อการเป็น บิดา มารดาที่ดีแล้ว ยังมีผลต่อพฤติกรรมและพัฒนาการของบุตรด้วย (Ross, 1999)

ความรู้สึกผูกพันที่บุตรมีต่อมารดาและบิดา มีการพัฒนาตั้งแต่บุตรอยู่ในครรภ์มารดา จนถึงระยะหลังคลอด จากขั้นตอนการทำความคุ้นเคยกับบุตรจนเกิดความรู้สึกผูกพันระหว่างบิดา มารดาและบุตร ด้วยการค้นหาข้อมูลเกี่ยวกับบุตร (Seeking information) การสัมผัสจับอุ้มบุตร (Physical contact) และการเกิดความรู้สึกที่ดีต่อบุตรและคงไว้อยู่ต่อไป (Initiating and maintaining positive feeling) (Bills, 1980) ซึ่งกระบวนการพัฒนาความผูกพันของบุตรวัยทารก เริ่มต้นตั้งแต่แรกคลอด และชัดเจนเมื่อบุตรมีทักษะการคิดและจดจำเพิ่มขึ้น คือประมาณสัปดาห์ที่ 8 หลังคลอด และชัดเจนมากยิ่งขึ้นเมื่ออายุประมาณ 6-8 เดือนจนปลายขวบปีแรก (จริยา วิทยะศุกร, 2548)